

ДРУГИДЕО

*СЛОМ Контрареволуционарних
СНАГА У ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ*

(20. јун - 31. август)

Прва глава

ФОРМИРАЊЕ ЧЕТРНАЕСТЕ СРПСКЕ (НИШКЕ) НО БРИГАДЕ И ДВАДЕСЕТ ТРЕНЕ НО ДИВИЗИЈЕ

Крајем пролећа и почетком лета 1944. године услед успешних операција савезничких армија антихитлеровске коалиције на свим фронтovima у Европи, а посебно због брзог напредовања јединица Црвене армије ка средишту Европе, Балканско полуострво постало је врло значајно, при чему је улога југословенског ратишта у оквиру опште савезничке стратегије још више порасла.

У склопу наредних операција НОВЈ имала је, поред осталог, да дејствује на главним магистралним правцима који воде из Грчке и Бугарске Вардарско-моравском, Нишавско-моравском и Ибарском долином ради спречавања извлачења немачке Групе армија »Е« са југоистока на север преко Београда.

Са тим циљем, као и ради пружања помоћи НОВ и ПО Србије Врховни штаб НОВ и ПОЈ је тежиште ратних операција почео да усмерава према Србији, односно ка Нишу и Београду.^{167^}

У Србији, а посебно у југоисточном делу, с пролећа 1944. године расположење народа за борбу против окупатора и домаћих издајца снажно је порасло, па је народноослободилачка борба узела великог маха. Под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије тада је

167) »Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945«, књ. 2 (друго издање), стр. 247—251, 259—262, 272—273.

дејствовало десетак бригада. Као прва за источну Србију формирана је 11. марта 1944. године 9. НО бригада од дотадашњег Зајечарског НОП одреда и Озренског (Нишког) батаљона НОВ Србије, који су се у то време нашли у Топлици. Врло интензивно се радило и на стварању већих јединица — дивизија (21, 22, 23, 24), а нешто касније и 25. НО дивизије. Тако се, на пример, за 23. НОУ дивизију у извештају Главног штаба НОВ и ПО Србије од 14. септембра 1944. наглашава:

»До месеца јуна о. г. у источној Србији под најтежим околностима оперисало је неколико партизанских одреда. Ови одреди од 1941. водили су неравну борбу са окупатором, недићевцима и четницима, ометајући врло успешно непријатељски саобраћај у овом делу Србије. Постепено су се ови одреди увећавали, тако да су у јуну месецу о. г. послужили као основа за формирање 23. дивизије.. «¹³³)

Истовремено, ОК КПЈ Ниша радио је на стварању и друге бригаде за источну Србију, односно 14. српске (Нишке) НО бригаде, и то под изузетно тешким околностима. Тада су окупаторске и четничке снаге у источној Србији имале под контролом скоро сва села и настојале да ликвидирају јединице и организације НОП-а. Али, и поред таквих мера, 6. јануара 1944. године на подручју анектираном од Бугара (северно од Нишаве) од бораца 2. чете Озренског батаљона и бораца 1. тимочког партизанског батаљона обновљен је Нишавски (касније Нишки) НОП одред јачине 34 борца. И поред сумње да ће опстати одред је вешто вођен, што је уз пожртвовање и дисциплину његових бораца омогућило да се успешно бори против фашистичких бугарских јединица и четника ДМ.

Према налогу Главног штаба НОВ и ПО Србије, ОК КПЈ за Ниш је почетком априла повукао Нишавски НОП одред на нишки терен, где је преименован у Нишки НОП одред. Пошто је у наредним борбама испунио

168) 36 НОР, 1/20, док. 169; према Наредби Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 27. маја 1944. оне су добиле редне бројеве 1, 2, 3. и 4. НО дивизија. Међутим, 11. јуна исте године Главни штаб НОВ и ПО Србије обавестио је штабове дивизија о новој наредби Врховног штаба о промени претходних назива дивизија (Архив ВИИ, к. 15, рег. бр. 29/1 и к. 1078, рег. бр. 2/1).

њихова очекивања, дат је предлог за његово реорганизовање у бригаду. Усвајајући овај предлог, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је у фази стварања дивизија НОВ Србије у својој наредби још од 27. маја 1944. године са важномшћу за наредни дан, тј. за 28. мај 1944. наговестио преименовање Нишког НОП одреда у »XIV (Нишку) српску народноослободилачку бригаду«.¹⁶⁹⁾ У вези са даљим радом на стварању 14. бригаде Покрајински комитет КПЈ за Србију је 28. маја 1944. године упознао новог секретара ОК КПЈ за Ниш, Милана Велића:

»Пошто ћемо у јуну добити обилнију помоћ од савезника, а услови на вашем терену постоје за мобилизацију, то ћемо формирати од Нишког одреда бригаду која ће ући у састав III српске дивизије (Девета бригада, Седма бригада и ваша). Савезничку мисију пошаљите уз Девету бригаду а тамо ће ускоро доћи и VII бригада. Са њима ће доћи Чича¹⁷⁰⁾ и донети поруку од нас.«¹⁷¹⁾

Са свим овим документима, као и са Наредбом Главног штаба НОВ и ПО Србије о преименовању одреда у бригаду упознат је штаб Нишког одреда 12. јуна на Каменичком вису. У ствари, намера је била да се преименовање одреда у бригаду обави на Каменичком вису у присуству ОК КПЈ Ниша и народа суседних села. Међутим, услед тренутне ситуације и задатка да се јединице НОВ што пре пребаце на леву обалу Јужне Мораве одустало се од првобитне намере.

После борбе на простору Кравље—Врело 9. српска бригада и Нишки НОП одред су, носећи са собом рањенике и са десетак заробљеника из СДС, кренули 13. маја око 22.00 часа преко села Палигарце, Веље Поље, одакле су са водичима пред зору 14. јуна код Доње Трнавe избили на Јужну Мораву. У овом селу су организације НОП-а преузеле један број рањеника, где су

169) Архив ВИИ, к. 15, рег. бр. 29/1.

170) Десимир Јововић Чича је тада кооптиран за члана Покрајинског комитета КПЈ Србије. Са њим је 16. јуна у Рибарску Бању код Великог Шиљеговца стигао штаб 23. (3) НО дивизије и 7. црнотравска НО бригада.

171) Група аутора, Ниш у вихору ослободилачког рата, стр. 470.

остали иа лечењу, а бригада и одред су у свануће пре-
шле на леву обалу Мораве јужно од железничке стани-
це Грејач и наставили покрет према Рибару.

ПРЕФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА У БРИГАДУ

На путу за село Рибаре Нишки НОП одред је, преко села Голешнице и Врћеновице, стигао у Кулину. Ту је у одред ушла група нових бораца, међу којима су били и опорављени рањеници и болесници који су се налазили при команди места.

За време одмора у једном од поменутих села 14. јуна 1944. године је пред стројем (одреда) прочитана Наредба Главног штаба НОВ и ПО Србије о преименовању Нишког НОП одреда у 14. српску (Нишку) народноослободилачку бригаду. Седамнаестог јуна у селу Рибару одржана је свечана смотра 14. НО бригаде, па је тај датум усвојен као званични дан њеног формирања.¹⁷²

Рад на преформирању одреда у бригаду одвијао се на простору Кулина—Рибаре, где је претходно извршена анализа дотадашњих борби и на основу стечених искустава одређени задаци за даљи рад. Придоласком нових и прездравелих бораца бројно стање бригаде се повећало од 386 на 406 бораца. Око 85% бораца били су са територије ОК Ниша (нишког, алексиначког, ражањског, сокобањског и сврљишког среза), а преостали део

172) У документима и другим пригодним написима помињу се оба датума. Тако у бригадном листу »Годишњица 14. српске ударне бригаде 17. VI 1944—17. VI 1945« у чланку »Од Тимока до Соч« о томе пише: »На дан 17. VI у селу Рибарима код Буниса, од људства Одред формирана је 14. бригада... Тако формирана бригада је имала 280 људи. (Архив ВИИ, к. 58, рег. бр. 42/2). У бригадном »Билтену бр. 27« од 15. јуна 1947, који поседује аутор, у чланку »Трогодишњица оснивања 14. бригаде«, пише: »На дан 14. јуна 1944. године на подручју Јастрепа, а у селу Рибару формира се од одреда бригада. Само три дана касније формира се наша дивизија. Тако формирана бригада бројила је 380 људи.«

су из Тимочке крајине, горњег Понишавља, Београда^{173^} и разних крајева земље. Сем једног малог броја, можда 10%, сви остали су од раније сарађивали са партијско-политичким радницима ОК Ниша, а многи од њих су радили у некој од организација НОП-а (СКОЈ, НОФ, УСАОЈ, НОО). Што се тиче социјалне структуре, тешко је утврдити чак и приближан број, али неки каснији показатељи говоре да је било око 40% радника, средњошколаца, учитеља и студената, а преостали део сачињавала је углавном сеоска омладина.^{17^} Национална припадност овог људства била је, највећим делом, српска, осим десетак Рома, по 2—3 Црногорца, Словенца, Хрвата и 1 Мађар, 2 Италијана и 3 Руса. Према годинама старости око 80% били су омладинци до 25 година, а преостали број су старија годишта, међу којима је било само неколико преко 50 година.

Шеснаестог јуна бригада је у селу Гревце попуњена са 15 пушкомитраљеза »брнгал«, 25.000 маузерових и 17.000 енглеских метака, једним ручним бацачем »џонбул« са 60 мина и 102 мине за минобацач 81 мм. Истовремено је добила 200 пари чарапа и 350 енглеских кошуља.^{175^}

Приликом преформирања одреда у бригаду коришћено је организационо и формацијско искуство 9. НО бригаде, а, с друге стране, на коначну формацију бригаде утицало је расположиво бројно стање људства и наоружање. Стога је, као најподеснија, уведена тројна формација: три батаљона од по три чете, с тим што су

173) Према казивању Душаиа Д. Кнежевића из Београда организација СКОЈ-а у Избегличком дому у Београду преко курира ОК КПЈ Ниша Анте Мијатовића организовала је априла 1944. године одлазак омладинаца из Београда у село Каменицу код Ниша, одакле су били упућени у Нишки НОП одред (14. НО бригаду) и друге јединице. Прва група од 5 скојеваца: Душан Кнежевић, Светислав Стошић, радник, Душан Латинковић, шегрт — занатски ученик, Војиновић... Личанин, шегрт и још један радник (име није утврђено) стигли су почетком маја у Каменицу, а затим у Нишки одред. Друга група са Звонком Радшевићем, Владом Борђевићем, Радетом Јакићем и још неколико другова стигла је јуна, а ускоро и трећа.

174) Архив ВИИ, к. 631, рег. бр. 1/4.

175) Ратни дневник — белешке Ј. Митића и В. Дрљачића.

чете имале по два вода од по две десетине (чете су тада имале просечно око 40 бораца) и чету пратећих орућа штаба бригаде од два вода. Јединице су биле наоружане пушкама »маузер« и енглеским пушкама (за око 30%) и пушкомитраљезима »брно«, »шарац« и »брнгал«. Укупно у бригади је било око 40 пушкомитраљеза, тако да је свака десетина била наоружана са по једним пушкомитраљезом а изузетно са два (»шараца« је било просечно на чету по један).

Као нове јединице тада су формирани 3. батаљон и чета пратећих орућа штаба бригаде, која је у свом саставу имала пратећи вод од два одељења (минобацачко — један минобацач од 81 мм, један »џонбул« и једну противтенковску пушку) и муницијски вод од два одељења.

Наредбом Главног штаба НОВ и ПО Србије у штаб 14. НО бригаде постављени су: Јован Митић Борће за команданта, Војислав Б. Дрљачић Драган за политичког комесара, Радомир Јовичић Буца за заменика команданта, Светозар Прибић Илија за помоћника политичког комесара и Миливоје С. Дрљевић Мићака за начелника штаба.

У помоћном делу штаба бригаде били су: Јово... Уча, интендант, Милена Вучковић, санитарски референт, Радомир Јликолић, референт за културно-просветни рад и Ратко Димитријевић деда Коста, омладински руководилац, као и одељење курира.

У команди чете пратећих орућа штаба бригаде били су: Благоје С. Цветковић Сава, командир, Драгутин М. Крљевић, политички комесар, ... помоћник политичког комесара, Вјекослав Борћевић Бојевић, економ.

Штаб 1. батаљона: Божидар Јовановић Божја, командант; Гојко Д. Лазаревић Блажа, политички комесар и Милун Стојковић, помоћник политичког комесара.

У помоћном делу: Марко... Београђанин, интендант; Милица Ковјановић, помоћник санитарског референта; Љубиша Р. Јоничић, омладински руководилац и три курира.

Прва чета: Трифун Р. Матић, командир; Стеван А. Митић, политички комесар и Живојин Д. Крунић Цаја, помоћник политичког комесара.

Друга чета: Добривоје П. Бирић Миџорац, командир; Љубиша Б. Поповић Славко, политички комесар и Александар В. Јеленковић, помоћник политичког комесара.

Трећа чета: Живојин Павловић, командир; Видоје М. Аранђеловић, политички комесар и Страта Јотић Реља, помоћник политичког комесара.

Штаб 2. батаљона: Светислав Милојковић Милојко, командант; Момчило М. Вуковић, политички комесар и Станко Остојић Кордунац, помоћник политичког комесара.

У помоћном делу: Братислав С. Матић, интендант; Јордан Живковић, помоћник санитетског референта и Јелена Б. Лаловић Тина, омладински руководилац и три курира.

Прва чета: Вукадин Стевановић Вуле, командир; Миодраг М. Јовановић Наход, политички комесар; Радисав М. Бурђановић Звонко, помоћник политичког комесара.

Друга чета: Живојин Ј. Јовановић, командир, Станмир П. Виденовић, политички комесар и Бранислав М. Видојковић, помоћник политичког комесара.

Трећа чета: Стојан Младеновић Степа, командир, Љубомир Гојковић Гојко, политички комесар и Милорад П. Јовановић, помоћник политичког комесара.

Штаб 3. батаљона: Милан И. Кајс Зоран, командант; Митар И. Радача, политички комесар; Ранко Костић Ива, заменик команданта; Никола Булум (ускоро га заменио Милорад М. Вуковић Мића), помоћник политичког комесара.

У помоћном делу: Влада Стојановић, интендант; Божидар С. Панчић Ратомир, помоћник санитетског референта и Дојчин Ковачевић Металац, омладински руководилац и три курира.

Прва чета: Чедомир Цветковић, командир; Јован Стефановић Лабуд, политички комесар и Видоје Вељковић, помоћник политичког комесара.

Друга чета: Вукадин М. Милошевић, командир; Живојин Милић Танаско, политички комесар и Младен Б. Милић Маркић, помоћник политичког комесара.

Трећа чета: Драгомир Борђевић Брале, командир; Петко Миладиновић Синђелић (ускоро га заменио Мирослав Лаловић Мирко), политички комесар и Стојадин Борђевић Пејча, помоћник политичког комесара.^{176^}

У партијској и омладинској организацији за време преформирања одреда у бригаду није дошло до организационе промене, сем што је у 3. батаљону формирана партијска ћелија и скојевски активни по четама. Тада су одржани састанци партијских ћелија и бригадног бироа на којима је констатовано да у међувремену у партијску организацију нису примани нови чланови и да су члан КПЈ Русомир Николић Соко и кандидати Ружа Марковић и Миленко Боковић погинули, али да је партијска организација и поред тога успешно радила на извршавању постављених задатака.

Припремајући комунисте и партијске ћелије за даљу активност, постављени су им задаци, као на пример: појачати будност у јединицама, предлагати најбоље другове и другарице за кандидате КПЈ и са њима радити на идеолошком уздизању, а међу борцима и у јединицама развијати такмичење за постизање што већег успеха у борби, у руковању оружјем и праћењу политичке наставе.

Исти ови задаци постављени су и омладинској организацији бригаде, а културно-просветни одбор бригаде,

176) Реконструкција састава команди чета извршена је на основу записника бригадног комитета КПЈ 14. бригаде од 10. јула 1944. (власништво Бранка Поповића Станка), казивања бораца и спискова (предлога) за унапређење старешинског кадра 14. НО бригаде од 11. и 24. септ. 1944. г. у којима су унети подаци за сваког појединца (датум ступања у НОБ и функције) за укупно 20 војних и 26 политичких руководиоца (ранга к-дира и пол. комесара чета и виших) и 99 у чин подофицира (десетара и командира водова). (Архив ВИИ, к. 1068, рег. бр. 25-1/1 и 1/4, и к. 1074/1, рег. бр. 41-1/3). Али и поред ових података могуће су извесне грешке.

чија се делатност најчешће сводила на писање парола, добио је задатак да ради на стварању културно-просветних одбора по батаљонима и да преко њих организује описмењавање бораца, као и културно-забавни живог у јединицама.

После организационог сређивања и попуне штабова и команди јединица бригаде, 17. јуна 1944. године окупиле су се све јединице 14. српске (Нишке) НО бригаде у Рибару, на северним падинама Јастрепца. Тога дана у присуству члана Покрајинског комитета КПЈ Србије Десимира Јововића Чиче, члана Главног штаба НОВ и ПО Србије Радована Петровића и Крсте Филиповића Грофа, политичког комесара 23. НО дивизије, затим представника Команде места из Кулине и штабова 7. и 9. НО бригаде борци 14. бригаде су положили заклетву. Затим је Радован Петровић у пратњи команданта бригаде Јована Митића извршио смотру бригаде, а потом је прочитао Наредбу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 27. маја 1944. године да се од Нишког НОП одреда формира »XIV (Нишка) српска народноослободилачка бригада« и Наредбу Главног штаба НОВ и ПО Србије о именовану штаба 14. бригаде, док су штабови батаљона и команде чета били одређени посебном наредбом штаба 23. НО дивизије.

Постројеним борцима 14. бригаде говорио је Крста Филиповић. Пошто им је честитао полагање заклетве, указао је на постигнуте успехе Нишког НОП одреда у борбама против окупатора и домаћих издајника, а затим је истакао да ће убудуће као бригада имати много веће обавезе према свом народу и сложеније задатке у наредним операцијама, не само у свом крају већ мора бити спремна да према захтеву Врховног штаба дејствује и у осталим деловима земље.

После свечаног преименовања Нишког НОП одреда у 14. српску НО бригаду настављено је са обуком бораца и јединица и припрема за покрет све до 20. јуна. Тога дана се, према наређењу штаба 23. НО дивизије, бригада из Рибара пребацила на простор код Великог Шиљеговца, где је стигла ујутру око 07.00 часова. Овде су већ биле 7. српска (црнотравска) НО бригада и 9.

српска НО бригада. Сусрет бораца 9. и 14. бригаде са Црноотравцима био је врло срдачан. Дуго се певало и играло.

Истога дана око 10.00 часова постројене су јединице за свечану смотру: 7. НО бригада — 450 бораца, 9. НО бригада — 550 бораца и 14. НО бригада — 406 бораца^{177^} и око 20 бораца и старешина штаба 23. дивизије, укупно око 1.425 бораца и старешина.^{178^}

Свечаној смотри присуствовали су Десимир Јововић Чича, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију и представници Команде војног подручја и Команде места из Кулине. После смотре јединица Радован Петровић је прочитао Наредбу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 27. маја 1944. године о формирању дивизија Народноослободилачке војске Србије у којој је, поред осталог, речено:

»Формира се III српска дивизија Народноослободилачке војске. У састав ове дивизије улазе: VII, IX и XIV (Нишка) Српска народноослободилачка бригада.«¹⁷⁹⁾

Према истој наредби у штаб 23. дивизије постављени су: Радован Петровић за команданта, Крста Филиповић Гроф за политичког комесара, Светислав Татарац Тале за начелника штаба, док је од Покрајинског комитета КПЈ Србије за партијског руководиоца дивизије одређен Десимир Јововић Чича.

После прочитане наредбе Радован Петровић и Крста Филиповић су говорили о војно-политичкој ситуацији у земљи и свету, као и о значају и задацима дивизије, а затим су бригаде извршиле дефиле испред представника Главног штаба, Покрајинског комитета Србије и штаба дивизије.

177) О бројном стању бригада види: Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр. 92; Операцијски дневник штаба 7. НОУ бригаде (Архив VII, к. 1070, ф. 5).

178) 36 НОР, 1/20, док. 169. Међутим, у фусноти 15 истог документа стоји: »Та дивизија је формирана 6. јуна 1944.« Реч је о 23. дивизији. Редакција није указала на извор података. Према томе, наведени датум 6. јун не може се прихватити, јер не одговара.

179) Архив ВИИ, к. 15, рег. бр. 29/1.

— ВРХОВНИ ШТАБ
Н.О.В. и П.О. Југославије
27 маја 1944 г.
П о л о ж а ј

рег. бр. 29/10
к. 15.

— Н А Р Е Д Б А

— ВРХОВНОГ ШТАБА Народно ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије за 28 мај 1944

— По указаној потреби, обзиром на број бригада на територији Србије, формирају се нове српске дивизије Народно ослободилачке војске. Њихови називи означени бројевима привремени су и накнадно ће се измачити одговарајућим бројевима.

I

Формира се II Српска дивизија Народно ослободилачке војске. У састав ове дивизије улазе: VIII и X Српска Народно ослободилачка бригада и II Косовска Народно ослободилачка бригада.

У штаб II Српске дивизије одређујемо:

За команданта дивизије Милана Зечара, досадашњег команданта II Н.О. бригаде,

За пол. комесара друга Даса Смајевића,

За начелника штаба дивизије Милића Вуксановића.

II

— Формира се III Српска дивизија Народно ослободилачке војске. У састав ове дивизије улазе: V II, IX и XIV /Ишња/ Српска Народно ослободилачка бригада.

У штаб III Српске дивизије одређујемо:

За команданта дивизије Радвана Петровића, члана Главништаба Н.О.В. и П.О. за Србију,

За пол. комесара дивизије друга *Криво Филиповић* Гроба,

За начелника штаба дивизије Светислава Татарца-Тала, досадашњег начелника штаба Ниског одреда.

III

Формира се IV Српска дивизија Народно ослободилачке војске.

У састав ове дивизије улазе: XI, XIII /Десковачка/ и XV /Торњо-Јабланичка/ Српска Народно ослободилачка бригада.

У штаб IV дивизије одређујемо:

За команданта дивизије Живојина Николића-Брку, досадашњег команданта VI Ј.М.Н.О. бригаде

За пол. комесара дивизије друга Живојина Турчића-Србу,

За начелника штаба дивизије Максима Буковића, досадашњег начелника штаба II Ј.М.Н.О. бригаде.

— Ова наредба ступа одмах на снагу

— СМРТ ФАШИЗМУ—СМОРТА НАРОДУ!

— За Врховни штаб
Генерал-мајор,

Светислав Вукмановић-Шемш

Наредба Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 27. маја 1944.

Усмеравајући рад и активност 23. НО дивизије, Главни штаб НОВ и ПО Србије је наредио да се дивизија одмах пребаци у источну Србију и искористи расположење народа за распламсавање НОБ, да разбије тамошње непријатељске снаге и створи слободну територију, а затим да приступи формирању нових бригада и омогући развој и рад народноослободилачке власти. Исто тако, дивизија је добила задатак да непрекидним дејствима веже тамошње окупаторске и квислиншке снаге за себе и тиме онемогући њихово учешће у предузетој немачкој операцији на слободној територији Расине, Топлице и Јабланице.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА НА БУКОВИКУ

Деветнаестог јуна 1944. године штаб 23. НО дивизије извршио је, са штабовима бригада, детаљну анализу војно-политичке ситуације у источној Србији, одредио конкретне задатке јединицама и обавио друге припреме у вези са прелазом преко Јужне Мораве. Радећи у том духу, бригаде су после завршене свечаности, увече, под заштитом 16. НО бригаде која је тада извела демонстративни напад на бугарске посадне јединице код Буниса, на делу железничке пруге Ниш—Београд, кренуле ка местима прелаза код Доњег Љубеша. Ноћу 20/21. јуна све три бригаде без нарочитих тешкоћа су се пребациле на десну обалу Јужне Мораве. Том приликом лакше је рањен командант 1. батаљона 14. бригаде Божа Јовановић.

Очекујући повратак јединица 23. НО дивизије у источну Србију, четничка ВК је наредила груписање главних четничких снага источне Србије у рејону планина Буковика, Озрена и Ртња са задатком да затворе све путеве који воде из долине Јужне Мораве у источну Србију.¹⁸⁰ Осим тога, четничка ВК је хитно упутила Пилетића, тадашњег команданта операција у источној Србији, на састанак с Немцима и Драгутином Кесеро-

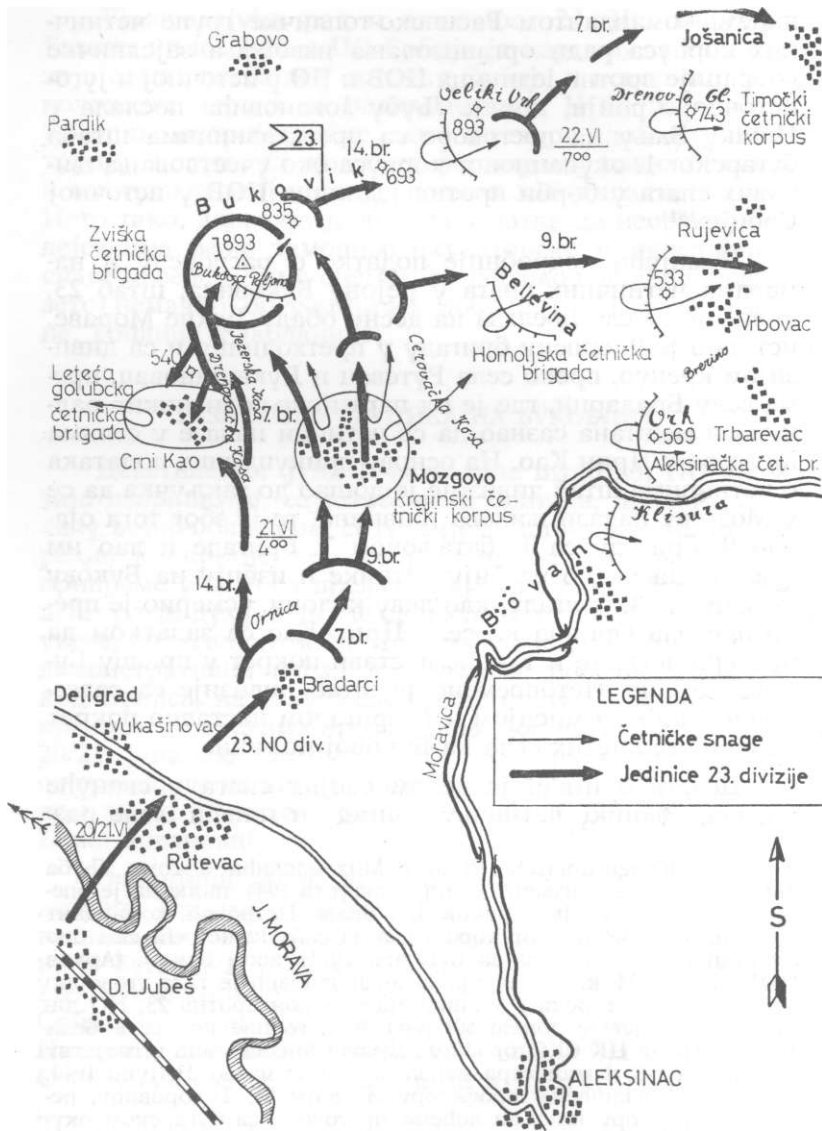
180) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 99, рег. бр. 5/3 и к. 95, рег. бр. 46/6.

вићем, командаитом Расинско-топличке групе четничких корпуса ради организовања извођења заједничке операције против јединица НОВ и ПО у источној и југоисточној Србији, док је Љубу Јовановића послала у Нишку Бању на преговоре са представницима штаба бугарског 1. окупационог корпуса око учествовања њихових снага V борби против јединица НОВ у источној Србији.¹⁸¹^

Немајући подробније податке о распореду и мерама четничких снага у рејону Буковика, штаб 23. дивизије, после прелаза на десну обалу Јужне Мораве, истурио је 9. српску бригаду у претходницу и са дивизијом кренуо, преко села Рутевац и Вукашиновац, према селу Брадарци, где је од партијско-политичких радника и мештана сазнао да се четници налазе у селима Мозгово и Црни Као. На основу прикупљених података о четницима штаб дивизије је дошао до закључка да се у Мозгову налази њихова главнина, те је због тога ојачао 9. бригаду са 1. батаљоном 7. бригаде и дао им задатак да хитно разбију четнике и избију на Букову пољану, а 14. бригаду, као леву колону, усмерио је преко предела Орница ка селу Црни Као са задатком да протера четнике и такође настави покрет у правцу Букове пољане. Истовремено је штаб дивизије са савезничком војном мисијом и 7. бригадом наставио покрет између поменутих села ка Буковој пољани.

Девета бригада је делом својих снага у свануће разбила Звишку четничку бригаду и гонећи њене раз-

181) Обавештавајући Дражу Михаиловића о томе, Љуба Јовановић у свом извештају од 5. августа 1944. пише да је операцијама 21. и 22. јуна руководио Брана Петровић, командант Делиградског четничког корпуса, а за себе каже: »Ја сам био одсутан ради разговора са Бугарима у Нишкој Бањи«. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 95, рег. бр. 46/6). Јовановић је тада уговорио садејство са бугарским јединицама у борби против 23. НО дивизије до којег је дошло 30. јуна 1944. године код села Бели Поток (Архив ЦК СКС, бр. 1980). Дража Михаиловић у својству начелника ВК и министра војске лично је издао 23. јуна 1944. и посебно овлашћење професору Животи М. Тодоровићу, резервном потпоручнику за вођење преговора са бугарском окупационом командом о заједничкој борби против НОВ и ПОЈ У Србији. (Арх. ВИИ, фонд ДМ, к. 18, рег. бр. 16/7).

Продор 23. НО дивизије у источну Србију

бијене делове достигла одређени рејон, где је тада стигао и штаб дивизије са осталима.

Одмах након одвајања од главнине 23. дивизије штаб 14. бригаде је истурио 2. батаљон у претходницу и журио да са бригадом пре сванућа изађе на косе северно од села Црни Као и што пре избије у рејон Букове пољане.

Патрола претходнице на Дреновској коси заробила је четничког курира од кога се сазнало да се у селу Црни Као налази Голубачка летећа четничка бригада Крајинског корпуса.¹⁸² Одмах затим она је примећена како се извлачи на север према к. 540 с намером да 14. бригади пресече пут и нападне са повољних положаја. Убрзо затим у овом рејону је дошло до оштре борбе са четницима.

Штаб 14. бригаде је одмах након пристизања уводио батаљоне у борбу, обухватајући к. 540 са севера. После жестоке двочасовне борбе Голубачка летећа бригада је била разбијена те се преко села Црни Као у нереду повукла према Ражњу.

У овој борби четници су имали 32 погинула, 35 заробљених и већи број рањених међу којима и један официр, а заплењено је, поред четничке заставе, 35 пушака, 9 коња и друге ратне спреме. Четрнаеста бригада имала је три погинула, једанаест лакше и једног теже рањеног борца.

182) Формирана јануара 1944. у оквиру већ постојеће Голубачке четничке бригаде (Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16150). Њих су сачињавали активни четници и људство које је до тада било у СДС, полицији и у служби окупатора, које је огрезло у крви борећи се против партизана и сарадника НОП-а. Задатак »летећих бригада« био је да својим примером повуку мобилисано људство у борбу, а када у томе нису успеле, ишле су позади четничких бригада са мобилисаним људством терајући га силом у борбу. Летеће бригаде су обично сачињавале језгро летећих четничких корпуса. (Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16767 и микрофилм, Билећа, Ф-27/102; депеша четн. ВК од априла 1944. године).

Око подне 14. бригада је стигла на Букову пољану, где се већ налазила главнина дивизије.

После потискивања Крајинског четничког корпуса и Хомољске четничке бригаде ка Великом врху и коси Бељевини, 7. и 9. бригада су се задржале у рејону Буковика, а мање делове су упутиле у Мозгово, док је 14. бригада сишла у село Црни Као ради претреса терена, где је и преноћила.

Сазнавши за пораз јединица Крајинског корпуса, командант ове четничке групације наредио је Тимочком корпусу и Алексиначкој бригади Делиградског корпуса да са положаја западно од села Врбовца и Трубаревца (Клисура—Врх—Брезино—к. 533) прихвате разбијене јединице Крајинског корпуса, а потом да пређу у противнапад ка Буковику. У поподневним часовима Хомољска бригада се повукла на Бељевину, а Брзопаланачка и Звишка Крајинског корпуса на десно крило Тимочког корпуса и поселе положаје на линији: село Рујевица—Дренова глава.

Двадесет другог јуна око седам часова ујутру 23. НО дивизија је прешла у напад, и то: 7. бригада преко Великог врха ка Јошаници, а 9. бригада преко косе Бељевине према селу Жучковцу, док се 14. бригада, као дивизијска резерва, кретала за 7. бригадом. После жестоке борбе четници су око 11.00 часова били разбијени на Бељевини и у рејону Великог врха и Дренове главе, а затим је настало гоњење према Жучковцу и Јошаници све до 15.00 часова. Разбијени четници су се углавном повукли према Бољевцу и селу Трговишту. У овој борби коју је водила 7. бригада погинуло је 25 четника, 12 је заробљено и заплењено 30 пушака.¹⁸³⁾

Према томе, четници су у борбама 21. и 22. јуна имали 57 погинулих и 50 заробљених.¹⁸⁴⁾ Међутим, њи-

183) Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5.

184) Архив ВИИ, к. 732, рег. бр. 28/5.

хови губици су сигурио били већи од приказаних, јер су четнички команданти констатовали тежак пораз својих јединица.¹⁸⁵ Четнички командант источне Србије био је тешко погођен поразима својих корпуса, што се види из његове наредбе бр. 209 од 23. јуна 1944. године у којој, поред осталог, пише:

»Лично сам се осведочио, а и из ирикуиљених података о нашим трупима и непријатељу, да је однос трупа — јачина снага био 1:7, тј. да смо ми имали преко четири хиљаде људи, а непријатељ 600, што значи да смо их и на јуриш могли уништити.«¹⁸⁶)

185) Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. 16644, Извештај команданта Делиградског четничког корпуса од јула 1944.

186) Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16767.

Д р у г а г л а в а

НЕУСПЕХ ОКУПАТОРСКО-ЧЕТНИЧКОГ САДЕЈСТВА И ПОРАЗ БУГАРА КОД БЕЛОГ ПОТОКА

НАСТУПАЊЕ ЈЕДИНИЦА 23. НО ДИВИЗИЈЕ ПРЕКО СОКОБАЊСКЕ КОТЛИНЕ КА КЊАЖЕВЦУ

Иако је четничка команда источне Србије предузела одговарајуће мере предострожности, продор 23. НО дивизије на ово подручје уследио је неочекивано брзо. Уз то, поразом Крајинског четничког корпуса 21. јуна, Тимочког корпуса и Алексиначке четничке бригаде 22. јуна нарушен је план четничке и бугарске команде за заједничку акцију против снага НОВЈ у источној Србији. Пошто је пут кретања снагама 23. дивизије према долини Тимока био отворен, то су поменуте непријатељске команде биле приморане да брзо реагују, па је: Књажевачки корпус 22. јуна посео положаје Голи врх—Големи камен—село Зоруновац; одред СДС из Књажевца био је упућен ка селу Бучје;^{187^} Нишавски корпус је 26. зуна стигао у рејон села Сесалац и масива Крстатац; Млавски корпус стигао је 24. јуна на простор између села Злота и Подгорца,^{188^} док су се Крајински и Тимочки

187) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/343, 344 и 345, депеше бр. 638 од 22, 25. и 27. јуна 1944. године команданта Књажевачког четничког корпуса Боже Миладиновића.

188) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/343, депеша бр. 739 од 24. јуна 1944. године, команданта Млавског четничког корпуса.

корпус (без 2. бољевачке бригаде) налазили у ширем рејону Бољевца. На простору источно од Сокобање дејствовали су одред СДС из Сокобање и Сокобањска четничка бригада.¹⁸⁹ Ту је стигао и Велимир Пилетић са Ражањском бригадом Делиградског корпуса и преузео команду над свим четничким снагама.¹⁹⁰ Истовремено бугарска команда је предузела мере за одбрану Књажевца и за затварање праваца који воде у долину Сврљишког Тимока.

Са линије Јошаница—Жучковац 23. НО дивизија је 23. јуна предузела наступање општим правцем: село Трговиште—Николинац—Богдинац—Читлук—Орешац. Четрнаеста бригада је кренула из Јошанице и преко села Мужинца, где је преноћила, сутрадан стигла у Богдинац. Лево од ње, преко Шарбановца и Сесалца, надирала је 7. бригада, а десно, преко села Белог Потока и Блендије, 9. бригада.

После дводневног наступања и чишћења терена од четничких остатака и квислиншке власти 23. НО дивизија се 25. јуна нашла на простору села Богдинац—Читлук—Орешац и одмах приступила уређењу места за пријем савезничких ваздушних транспорта са оружјем и другом војном опремом.

Наступање бригада 23. НО дивизије кроз села Сокобањске котлине наишао је на врло топао пријем и одушевљење народа, које се манифестовало на сваком кораку, а посебно на политичким зборовима по селима. Осим тога, значајно је споменути и 26/27. јун 1944. године, када су савезнички авиони спустили падобранима наоружање са још двојицом чланова савезничке војне мисије (на простору између Читлука и Орешца), намењено јединицама НОВ и ПО у источној Србији.

После пријема савезничке помоћи штаб 23. НО дивизије попунио је јединице оружјем и муницијом и

189) 36 НОР 1/21, док. 116.

190) Двадесет шестог јуна био је смењен командант Делиградског четничког корпуса Бранимир Петровић због претходних пораза. Пилетић је тада писмом позвао шефа савезничке војне мисије капетана Сендија да пребегне к њему. Он је то одбио и писмо предао штабу 23. дивизије (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 98, рег. бр. 46/1 и 47/1 и Микротека, Билећа Ф-3/489).

са штабовима бригада разрадио плаи напада на рудник угља »Добра срећа« у Вини (12 км северозападно од Књажевца).

Овај рудник је штаб Књажевачког четничког корпуса, са ослоном на недићевце, претворио у своје упориште. Он је ту од 1943. године производио бомбе и имао радионицу за оправку оружја.

Ујутру, 28. јуна, 23. НО дивизија је из рејона Читлука кренула у напад, и то: 9. бригада, ојачана 3. батаљоном 7. бригаде, наступала је као лева колона правцем Големи камен и Голи врх, одакле је потисла слабије четничке делове и одред СДС ка Књажевцу и са северозапада ушла у Вину; 14. бригада, као десна колона, разбила је слабије снаге Књажевачког корпуса у рејону Шупљег камена и северно од села Зоруновца и преко Голог Чукура ушла пре мрака у Вину. Седма НО бригада (без 3. батаљона) налазила се у дивизијској резерви.

Тада су потпуно демолирана рудничка постројења, а рудник онеспособљен за експлоатацију. Такође је разорена и четничка »фабрика оружја«. Заплењено је неколико сандука експлозива, извесна количина наоружања и муниције, вагон брашна, рударска опрема и друго. Део заплењеног брашна и рударске опреме подељен је народу.

Двадесет деветог јуна 14. бригада била је размештена у селима Васиљу и Балановцу, док је 7. бригада из Зоруновца отишла у Шуман Топлу, а 9. бригада остала и даље у Васиљу.

ПОРАЗ БУГАРА НА ВРАНИЧКОМ ВРХУ КОД БЕЛОГ ПОТОКА

Избијање 23. НО дивизије на простор Вина—Шуман Топла—Васиљ забринуло је окупаторско-квистиншке гарнизоне у Књажевцу, Нишу и Зајечару. Штаб бугарске 22. пешадијске дивизије, на основу већ уговореног садејства с четничким корпусима источне Србије, иаредио је 103. етапном пуку да са снагама из Зајечара (ојачаним једним артиљеријским дивизионом) и Кња-

жевца¹⁹¹⁾ предузме одбрану Књажевца и одбацивање 23. НО дивизије према планини Девици. Истовремено је 3. батаљон 63. пука био упућен 28/29. јуна из Ниша железницом до станице Палилула, а одатле пешице преко села Сврљишке Топле на Варнички врх (к. 720) са задатком да затвори друм Књажевац—Бели Поток и правце који воде са севера у долину Сврљишког Тимока.¹⁹²⁾ Намера бугарске команде била је да на Варничком врху сачека 23. НО дивизију коју је требало потиснути од Књажевца и Сокобањске котлине, а потом је уништити.

Поседајући Варнички врх 3. батаљон бугарског 63. пука је тежиште одбране организовао на своје лево крило на источним и североисточним падинама. Ту на Варничком врху још 1940/41. године војска Краљевине Југославије је ископала ровове и изградила камено-земљане бункере за одбрану са истока. Тиме је бугарском батаљону било олакшано да их са мало труда подеси за своју одбрану. Испред предњег краја, на око 400 метара, раскрчено земљиште му је омогућавало добру прегледност и ватрено дејство, а у рејону брда Косе и велике серпентине друма (2 км источно од Варничког врха) истурио је борбено осигурање, чији је основни задатак био да благовремено открије наилазак јединица 23. НО дивизије, док је у шуми испод Рудинке (к. 668) била размештена његова трупна комора.

Штаб 23. НО дивизије је у оваквој ситуацији проценио да ће окупаторске снаге из Књажевца и других суседних гарнизона брзо интервенисати. Међутим, услед

191) Реч је о јединицама тога пука које су се налазиле на обезбеђењу железничке пруге Ниш—Прахово, односно на том делу. Не зна се њихова стварна јачина (ВИГ бр. 4/1956, чланак В. Поповића).

192) Према изјави мајора Дачева, обавештајног официра бугарске 22. пешадијске дивизије, пред судом 3. батаљон је »из града Ниша био послат возом... ради борбе са партизанским одредима у рејону Књажевца« (Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр. 100). Према изјави заробљених бугарских официра батаљон је имао преко 600 војника специјално обучених за борбу против партизана (36 НОР 1/20, док. 157, Извештај партијског руководиоца 23. НО дивизије од 3. јула

слабе обавештајне службе и извиђачке активности није знао за бугарске снаге у рејону Варничког врха. Зато је и одлучио да са главнином крене преко Белог Потока и 9. бригадом преко Скробнице, разбије четнике нишавског и Књажевачког корпуса, а потом да избије на југо-источне огранке планине Девице, у рејон Галибабинца.

С тим циљем је 30. јуна у 2.30 часова главнина 23. НО дивизије, са 14. бригадом на челу, кренула из Васиља према Белом Потоку, а истовремено је и 9. бригада, као засебна — десна колона, пошла преко брда Говедариште ка Скробници. Након једног сата марша челно одељење претходнице (1. чета 2. батаљона 14. бригаде) било је дочекано ватром из рејона брда Косе и велике серпентине на друму (8 км западно од Књажевца) од слабијих непријатељских делова који су се, после слабијег отпора, друмом повукли ка Белом Потоку.

После овог сукоба непријатељски минобанаџи и митраљеџи су отворили слабију ватру на колону дивизије у рејону друма, али без резултата. Пошто је сазнао о борби коју је водила претходница, командант 14. бригаде је одмах кренуо на место сукоба где је ускоро стигао и командант дивизије. Услед мрака било је тешко распознати непријатеља и његову јачину, мада се претпостављало да се ради о непријатељском осигурању снага на Варничком врху. Штаб бригаде, желећи да пре свитања овлада овим висом, упутио је део снага. Међутим, претходница је заустављена врло јаком ватром на 150—200 метара испред непријатељских ровова и бункера.

Пошто је непријатељ минобаџачком и митраљеском ватром тукао и главнину колоне 14. бригаде, то су њени батаљони у рашчлањеном строју, по четамма, лево и десно од друма, журили да што пре подиђу непријатељевим положајима. Након пристизања штаб бригаде их је уводио у борбу лево од претходнице: 1. батаљон, а затим 3. батаљон (без једне чете). Њихов полазни положај за напад се протезао јужно од друма и у висини сеоског пута који води за Сврљишку Топлу. Штаб дивизије наредио је 14. бригади да под заштитом ватре из минобаџача 7. и 14. бригаде што пре овлада Варничким врхом.

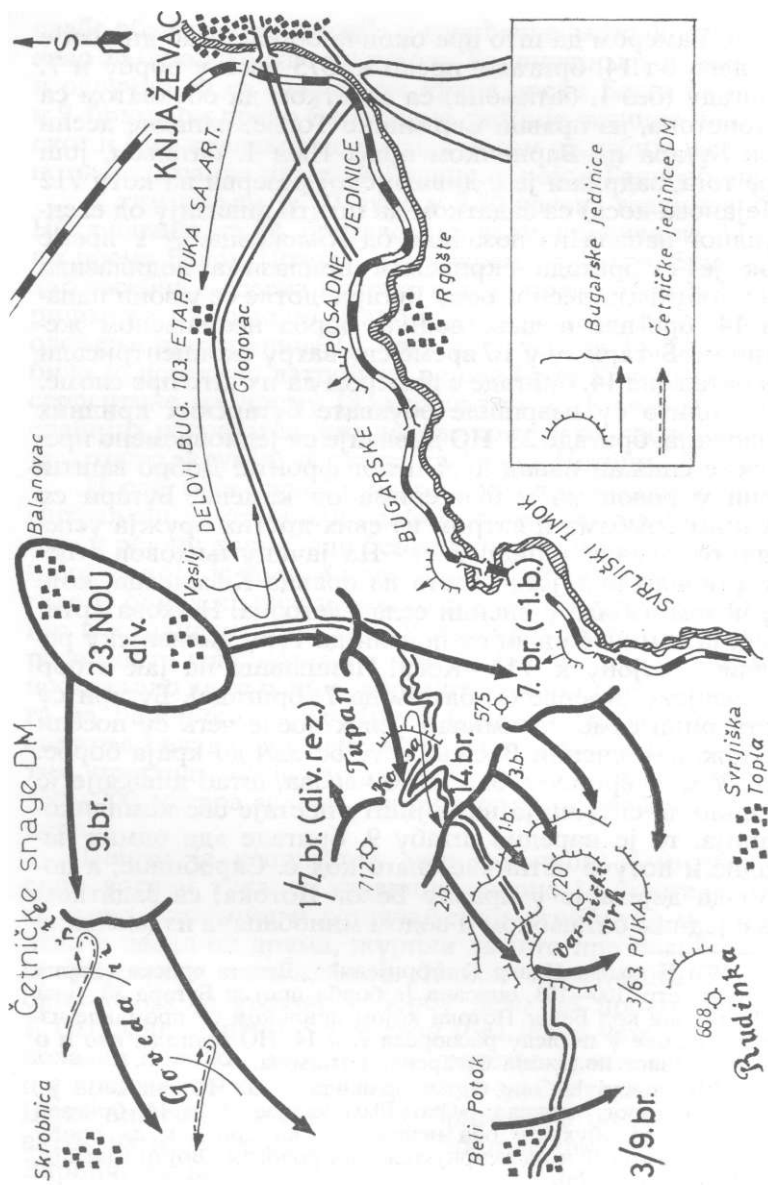
С намером да што пре оконча борбу штаб дивизије је, лево од 14. бригаде, преко к. 575 увео у борбу и 7. бригаду (без 1. батаљона) са задатком да обухватом са југоистока, из правца Сврљишке Топле, нападне десни бок Бугара на Варничком врху. Њен 1. батаљон, још пре тога, задржан је у дивизијској резерви на коти 712 (Дејанова коса) са задатком да штити дивизију од евентуалног напада из позадине од Књажевца.¹⁹³ У време док је 7. бригада скривеним прилазима подилазила ради обухвата десног бока Бугара, дотле се у зони напада 14. бригаде и даље водила борба несмањеном жестином. Бугари су у то време сву ватру сконцентрисали на батаљоне 14. бригаде с намером да их што пре слома.

Пошто су извршиле обухвате бугарских крилних положаја, бригаде 23. НО дивизије су једновремено предузеле снажан напад дуж целог фронта. Добро заштићени у рововима и бункерима од камена, Бугари су ручним бомбама и ватром из свих других оружја успешно одолевали јуришима.¹⁹⁴ На јачину њиховог отпора утицало је дејство снага из правца Књажевца, које су челом избиле у висини села Глоговца. Њихова артиљерија и минобацачи су почели да туку дивизијску резерву у рејону к. 712—Коса. Наишавши на јак отпор дивизијске резерве (1. батаљона 7. бригаде), Бугари су остварили само делимичан успех после чега су посели положаје у висини Васиља и ту остали до краја борбе.

У међувремену, око 09.00 часова, штаб дивизије је оценио да ситуација на бојишту постаје све компликованија, те је наредио штабу 9. бригаде »да одмах нападне и потуче четничке снаге код с. Скробнице, а потом да дејствује у правцу Белог Потока, са задатком да с једним батаљоном и водом минобацача из позадине

193) У књизи Ивана Глигоријевића, Девета српска ударна бригада, стр. 100—103, описана је борба против Бугара 30. јуна 1944. године код Белог Потока којом приликом су промакле извесне грешке у погледу распореда 7. и 14. НО бригаде, као и о месту главног положаја бугарског батаљона.

194) Описујући ову борбу командант 23. НО дивизије је, између осталог, записао: »Око 10.00 часова, 7. и 14. бригада успеле су да обухвате оба непријатељска крила и да прићу местимично на 50 м од непријатељских ровова.« (Војни гласник, бр. 12/1949. стр. 26).

Уништење 3. батаљона 63. пука бугарске 22. пешадијске дивизије на Варничком врху

нападне непријатеља на Рудинки (668), с тим да ухвати везу десно са 2. батаљоном 14. бригаде.^{19^}

Уочивши да се Бугари не могу протерати из ровова и бункера пушчаном и пушкомитраљеском ватром, јер су мине за минобацаче понестале, штаб 14. бригаде је наредио да се за пробој на тежишту напада припреми неколико група бомбаша^{196^} са задатком да уз подршку одличних стрелаца и пушкомитраљеске ватре ликвидирају најистуренија митраљеска гнезда (бункере). Иако је напад почео зором и скоро шест сати непрекидно трајао, темпо није јењавао. Напротив, настојало се да се што пре разбију Бугари на Варничком врху. Око 12.30 часова стигао је, међутим, извештај од штаба 9. бригаде да је извршен постављени задатак, али због сазнања да се четничке снаге налазе у покрету од Сокобање ка Белом Потоку бригада ће остати на положајима код Белог Потока, само без једног батаљона и минобацача који су упућени у правцу Рудинке.

Штаб дивизије је након пријема извештаја од штаба 9. бригаде издао наређење штабовима 7. и 14. бригаде да са свим расположивим снагама предузму одлучујући напад. Дејствујући у духу наређења, бригада су, под заштитом минобацачке ватре, једновремено отпочеле јуриш. Штаб 14. бригаде је тежиште напада усмерио на лево крило распореда бугарских снага. Бомбаша су успели да разоре неколико бункера, а затим је група бораца упала у ров и бункере на предњем крају њихове одбране. Тада је код Бугара настао метеж и паника, али подржавани ватром из дубине, изван број је успео да се, остављајући погинуле и рањене, извуче, док се двадесетак предало борцима 14. бригаде.

Борба за уништење бугарске окупаторске војске и освајање Варничког врха ушла је око 13.00 часова у

195) Исто.

196) Према казивању команданта 14. НО бригаде Јована Митића Борћа у зони напада бригаде било је десетак бункера израђених од камена и земље непокривених из којих су се Бугари митраљезима и пушкомитраљезима бранили. Они су неутралисани бацачем »џонбул«^{196^} и противколском пушком, али то није било довољно. Зато смо припремили неколико група бомбаша (2—3 бораца) које су тај задатак са успехом извршиле.

завршну фазу. Међутим, Бугари су повремено одговарали и противнападом при чему је долазило до борбе прса у прса. У одсудном тренутку борбе, када је 14. НО бригада заузела део бугарских положаја и када је 7. бригада вршила жесток јуриш на њихово десно крило из правца Сврљишке Топле а један батаљон 9. бригаде трчећим кораком се спуштао у њихову позадину према Рудинки, изненада су долетела три авиона и у бришућем лету покушали да туку стрељачки строј јединица НОВ на Варничком врху. Међутим, пошто нису постигли жељени циљ авиони су напустили Варнички врх и дејство пренели на дивизијску резерву (1. батаљон 7. бригаде) у рејону к. 712—Коса и јединице 9. бригаде код Белог Потока.

Иако су у исцрпљујућим јуришима дуж целе борбене линије Бугари били потпуно разбијени, нису прихватили позив на предају, већ су и даље пружали очајнички отпор. Међутим, када је уследио нови налет бораца 14. бригаде и 2. и 3. батаљона 7. бригаде, и када се 3. батаљон 9. бригаде спустио у њихову позадину у правцу Рудинке, Бугари су били потпуно поражени.

На положајима су остали погинули бугарски војници, међу којима и командант батаљона капетан Тома Колеф Витев, као и велики број рањених који су тражили помоћ. Поред Бугара, на бојишту је остао и извештај бр. погинулих бораца НОВЈ.

Непосредно после борбе предузете су хитне мере за указивање лекарске помоћи не само борцима 9. и 14. бригаде већ и бугарским рањеницима. Бугари су имали 165 погинулих, од којих 8 официра, 206 заробљених међу којима једанаест официра и 46 рањених војника и старешина, док је око 80 побегло и нестало у борби. Бугарски батаљон је био потпуно уништен и избачен из строја. Сви заробљени бугарски војници и официри, осим једног броја германфила и фашиста, пуштени су на слободу с тим да са собом понесу и своје рањенике. Четири официра и 16 војника, од којих су тројица изјавили да су чланови Комунистичке партије Бугарске, изразили су жељу да остану у саставу јединица НОВ. Али, неколико дана касније двојица официра — фаши-

ста, небудношћу стражара успела су да побегну, док су остали предати Теренском партизанском батаљону ради упућивања у састав бугарске партизанске ослободилачке јединице. Истовремено је од Бугара заплењено и око 300 пушака, 14 аутомата, 15 пиштоља, 8 тешких митраљеза, 19 пушкомитраљеза »шараца«, 4 минобаца-ча, као и око 30 хиљада метака, извесна количина бомби, 2 радио-станице,¹⁹⁷⁾ 10 двогледа и 20 јахаћих и товарних коња са прибором.

Четрнаеста бригада имала је 14 погинулих, међу којима и Живојин Јовановић из Малча, командир 2. чете 2. батаљона и 10 рањених бораца, међу којима и Момчило Вуковић Мома, политички комесар 2. батаљона.¹⁹⁸⁾

Седма бригада је имала 13 погинулих и 20 рањених бораца, од којих је пет погинуло и више рањено од авиона, док је 9. бригада имала три погинула и пет рањених, такође од авиона.

Укупни губици дивизије у овој борби износили су; 30 погинулих и 35 рањених бораца и старешина.

За изванредне успехе и пожртвовање у овој и претходним борбама Врховни штаб НОВ и ПОЈ је јула 1944. године прогласио 23. НО дивизију »ударном«. Био је то нов подстрек њеним борцима и старешинама за још веће напоре у наредним борбама против окупатора и домаћих издајника за коначно ослобођење земље.

После ликвидирања бугарског батаљона, 23. НО дивизија се прикупила у рејону Рудинке у шуми, где је организовала сахрану погинулих бораца и сређивање плена, а затим је отишла у Галибабинац и Божиновац на конак. Сутрадан је настављен покрет до села Копажкошара, где је дошао Александар Стефановић Бане, члан ОК КПЈ за Ниш и са групом бораца преузео

197) 36 НОР, 1/20, док. 161; Ратни дневник — белешке Ј. Митића и В. Дрљачића.

198) Према извештају штаба 14. бригаде од 8. марта 1945. године стоји да је бригада тога дана имала: »погинулих 11« и »рањених 15«. (Архив ВИИ, к. 1074, рег. бр. 29/9).

заплењено наоружање, осим пушкомитраљеза »шарац« који су употребљени за поуну јединица.

Истога дана Стефановић је, са партијско-политичким радницима, преузео тешке рањенике и бринуо се о њиховом смештају и лечењу.^{199^}

Штаб 14. бригаде је од добијене савезничке помоћи и заплењеног бугарског наоружања попунио своје јединице и чету пратећих оруђа која је у то време имала: два лака и један тешки минобацач 81 мм, један »џонбул« и једну противтенковску пушку и десет товарних коња за пренос тешког наоружања и муниције. Истога дана штаб дивизије је на упражњена места у 14. бригади поставио: за политичког комесара 2. батаљона Љубомира Гојковића Гојка, за помоћника политичког комесара 3. батаљона Милорада М. Вуковића Мићу и за командира 2. чете 2. батаљона Драгомира Матића Марјана.

Имајући у виду предстојеће задатке дивизије, односно преношење дејства на Кучај и у долину Тимока, чиме би нишки терен остао са недовољним бројем снага, штаб 23. дивизије је после договора са представницима ОК Ниша формирао 2. јула Теренски партизански батаљон јачине 70 бораца од људства из 14. бригаде и нешто из 4. озренског батаљона 9. бригаде. У штаб батаљона тада су одређени: Радомир Јовичић Буца за команданта, Радојица Буровић Радојко за политичког комесара и Душан Грубачић Бели за помоћника политичког комесара.^{200^}

199) У извештају партијског руководиоца 23. НО дивизије од 3. јула 1944. године, упућен Покрајинском комитету КПС Србије, о губицима дивизије после преласка у источну Србију пише:

»До сада у овим свим борбама, избачено нам је из строја 78, од којих 28 мртвих, 13 теже рањених, а 15 (ће се налазити) дуже време на лечењу. Остали су лако рањени. Ново придошли: до сада око 45.« (36 НОР, 1/20, док. 157). Према документима бригаде губици су нешто већи: 81 избачен из строја од којих 33 погинула борца.

200) 36 НОР, 1/20, док. 157 и 161.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА У СОКОБАЊСКОЈ КОТЛИНИ

Из рејона Копажкошаре и Попшице 23. НОУ дивизија је 2. јула поподне извршила покрет и маневром преко југозападних и западних огранака Озрена (Г. Крупац—Црна Бара) 4. јула увече стигла на линију село Бован—Поружница.^{201^}

Тих дана четници су, према наређењу четничке ВК, вршили мобилизацију људства у Сокобањској котлини. Добивши погрешно обавештење да се 23. дивизија налази у селима Мозгово и Црни Као, Пилетић је наредио Тимочком корпусу да поседне положаје: Врх—Брезино—к. 533 (западно од села Трубаревца и Врховца), док је Млавски корпус задржао у селима Реснику, Краински у Белом Потоку, а Делиградски корпус у рејону Сокобање. Укупна јачина ових четничких снага износила је око 4.000 четника.^{202^}

Прикупивши податке о четничким јединицама, штаб 23. НО дивизије одлучио је да у току ноћи 4/5. јула са 9. бригадом из рејона Поружнице нападне четнике у Трубаревцу, а са 7. бригадом преко Врха (к. 569) у правцу Врбовца, док је 14. бригаду задржао у резерви на правцу Врх—Брезино (к. 506).

Напад је почео 5. јула око 03.00 часа ујутру. Седма бригада је успела да, после краће борбе, потисне четнике до брда Јарнин, док је 9. бригада у првом нападу имала успеха и потисла четнике из Трубаревца према Трговишту и Жучковцу. Међутим, око 10.00 часова Пилетић је са Млавским корпусом прешао у противнапад ка Трубаревцу и Крајинским корпусом према Жучковцу. Део ових снага са деловима Тимочког корпуса, који су били потиснути из Трубаревца, успео је да се про-

201) Операцијски дневник 7. црнотравске НО бригаде. (АВИИ, к. 1070, фасцикла 5).

202) Према наређењу четничког команданта за Србију, Пилетић, командант операције у источној Србији имао је да за дејство на десној обали Јужне Мораве и за акцију у правцу Јастрепца групише од поменутих четничких корпуса и Нишке групе корпуса у првој линији 4.000, а у другој 3.200 четника. (Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/345, депеша бр. 832 од 29. јуна 1944. године. Исто, к. 95, рег. бр. 46/6).

вуче кроз меБупростор 7. и 9. бригаде и поново заузме Трубаревац.

У оваквој ситуацији штаб 23. дивизије је око 11.00 часова из рејона Брезино увео у борбу 14. бригаду против четничких снага у Трубаревцу. Снажним противнападом са северозапада она је после жестоке борбе разбила четнике и продужила гоњење ових снага од села према коси Стражевица, осим једне групе јачине 23 четника, која се са поручником Ратком Бонцуловићем, командантом Зајечарске бригаде, забарикадирала у Основној школи. И поред тога што су се нашли у блокади одбили су позив бораца НОВ за предају, па су наставили са отпором. Због тога је одређена једна група бомбаша и неколико одличних стрелаца који су, тукући кроз прозоре и убацивањем бомби, успели већину четника да ликвидирају, међу којима и Бонцуловића. Затим је група бомбаша упала у школу где је заробила пет четника. Том приликом су погинула четири бораца из 14. бригаде, међу њима и Никола Д. Милић, санитарски референт 2. батаљона као и Марица Васиљевић Бранка из Ниша. Никола и Бранка били су тешко рањени, али су касније издахнули.^{203^}

Борба на фронту вођена је све до 16.00 часова, када су четници били потиснути преко Трговишта и Шарбановца у правцу Бољевца. У овој борби четници су имали 63 погинула, 84 заробљена и већи број рањених.^{204^}

Јединице 23. дивизије тада су имале осам погинулих (од којих четворо из 14. бригаде) и пет рањених бораца.

203) Никола Милић, студент електротехнике из Параћина је јурио кроз кишу непријатељских зрна да би указао помоћ тешко рањеној Бранки, али је и сам пао смртно погођен. Цео овај приказ одиграо се на очиглед Николине мајке Милојке Миле и оца Димитрија. Милојка и Димитрије су са својим синовима Николом (старијим) и Боривојем Бором почетком априла 1944. године ступили у Нишки НОП одред, односно 14. бригаду, где су остали до ослобођења Београда, а затим повучени у позадину (Параћин) за рад у органима народне власти.

204) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 95, рег. бр. 46/6.

У ДОЛИНИ ЦРНОГ ТИМОКА

После дводневног предаха на простору Врбовац—Жучковац—Мужннац 23. дивизија се 8. јула пребацила преко Јошанице и Рудине (к. 796) у долину Црног Тимока. У претходници дивизије налазила се 9. бригада, чији су борци добро познавали овај терен.

Одмах након доласка јединица 23. НОУ дивизије на ово подручје предузето је рушење железничке пруге Параћин—Зајечар, на делу Суваја—Криви Вир—Јабланица, и тиме за извесно време прекинута најкраћа веза која води из Моравске у Тимочку долину, а која је за Немце била од великог значаја за експлоатацију рудног богатства тимочког базена.

С друге стране, појава јединица НОВ на овом терену, који су до тада окупаторске и квислиншке јединице уз помоћ четника ДМ добро контролисале, довело је до рушења квислиншке власти и активирања сарадника НОП-а. Тако је после доласка јединица НОВ на положаје код села Јабланице цео батаљон Бољевачке четничке бригаде, јачине 70 људи, из Малог Извора пришао 9. бригади. Батаљон је превео његов командант Тихомир Николић Тића, учитељ и стари сарадник НОП-а, кога су четници присилно мобилисали. Овај случај је још више изазвао подозрење четничких команданата тимочког региона према мобилисаном људству.

Слична ситуација је била и у Великоморавској долини. Бојећи се продора јединица НОВ, штаб Великоморавске четничке групе корпуса²⁰⁵ је хитно упутио један одред, јачине 500 четника, да из рејона Мутнице и Честобродице заустави продор јединица НОВ у Моравску долину.²⁰⁶ Ј Четрнаестог јула у 03.00 часа 9. и 14.

205) Формирање Великоморавске групе четничких корпуса извршено је почетком 1944. године, док су њени корпуси били формираны још 1943. године. Депеша ДМ бр. ддд217 од 9. јануара 1944. (Архив ВИИ, к. 122, рег. бр. 1/2 и 2/2 и к. 55, фасцикла 4/1).

206) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/355, Депеша бр. 33 337 генерала Трифуновића од 17. јула 1944. године.

бригада су кренуле из Кривог Вира ка селу Мутници и из покрета напале поменути одред великоморавских четника у рејону Јаворак—Говедариште, који се у паничном бекству повукао преко Мутнице у правцу села Планае (12 км источно од Параћина), где се тада налазио штаб четничког команданта за Србију, за чије место боравка штаб 23. НОУ дивизије није знао. Том приликом су јединице НОВ заробиле 22 четника.

Пошто су за време боравка дивизије у долини Црног Тимока метеоролошки услови били лоши, то извесно време нису били примљени савезнички авио-транспорти. Исто тако, с обзром на нове задатке дивизије на терену ОК Ниша и Зајечара, она се није упустила у гоњење разбијеног четничког одреда, већ се 15. јула поново вратила на простор Јошаница—Врмца. Одмах затим савезнички авиони су спустили тражено наоружање и другу војну опрему, а 17. јула стигао је Теренски партизански батаљон ОК Ниша са 430 нових наоружаних бораца за јединице 23. дивизије. Највећи број људи био је са терена ОК Ниша. Око 80 бораца дошло је из рудника бакра Бор, које је довео Слободан Босиљчић, а десетак из Београда. Од овог броја 14. бригади је додељено 142 борца,²⁰ те се њено укупно бројно стање повећало на 467 бораца.

Истовремено са радом на развоју и јачању оружаных акција против окупаторске војске и контрареволуционарних снага ДМ партијска организација 14. бригаде водила је посебну бригу о организационом сређивању и бројном порасту чланова КПЈ, како би могла успешно радити на спровођењу линије КПЈ. Радећи на томе, 25. или 26. јуна 1944. године, на простору између села Богдинца и Читлука (источно од Сокобање) конституисан је бригадни партијски комитет 14. бригаде у саставу: секретар Светозар Прибић Илија, чланови: Јован Митић Борће, Војислав Дрљачић Драган (из штаба бригаде), Милун Стојковић, Станко Остојић Кордунац, Милорад Вуковић Мића (помоћници полит. комесара батаљона) и Ратко Димитријевић деда Коста, се-

207) Ратни дневник (белешке) Војислава Дрљачића.

кретар СКОЈ-а бригаде.^{20^} Разматрајући рад комитета тога дана, већина његових чланова је изјавила да осим појединачних задужења и одговорности нису разматрана друга питања због заузетости око војних акција.

До следећег састанка бригадног комитета дошло је 10. јула у рејону Кривог Вира за време дејства 14. бригаде у долини Црног Тимока. Тога дана, у присуству Десимира Јововића Чиче, члана ПК КПЈ за Србију, Крсте Филиповића Грофа, политичког комесара 23. дивизије и Бранка Поповића Станка, партијско-политичког радника дивизије, бригадни комитет, у одсутности Борћа и Драгана, расправљао је, како се наводи у записнику, о следећим питањима.

»I Извештај секретара: 1) Вој(но)-политичка ситуација и 2) Нове директиве прим(љене) на рад.

II Организ(ационо) питање: 1) Канд(идовање) и зачлањивање, 2) Васп(итни) рад, 3) Крит(ика) и самокр(итика), 4) Дисциплина и 5) Будност.

III Војни рад: 1) Војно подизање бораца, 2) Опсуда акције и 3) Предлози за акције.

IV Пол(итичко)-просветни рад: 1) У војсци и 2) У народу.

V СКОЈ.

VI Разно: 1) Однос према другарицама и 2) Питање нове владе у Лондону.«

Према излагању секретара бригадног комитета Светозара Прибића Илије партијска организација 14. бригаде имала је тада 36 чланова КПЈ и 24 кандидата распоређених у 11 четних штапских ћелија и 40 чланова организације СКОЈ-а у седам четних актива и три батаљонска руководства. У раду комитета учествовали су сви присутни и том приликом констатовали да је недовољан рад са члановима КПЈ и СКОЈ-а, слаб пријем нових чланова и неуредна евиденција људства и недовољна брига о исхрани. Стога су пред партијском органи-

208) Овакав састав дивизијског комитета — касније и бригадних комитета регулисан је директивом ЦК КПЈ о устројству партијске организације у јединицама НОВ и ПОЈ (36 НОР, 1X/2, док. 67 и 1X/4, док. 116).

зацијом постављени задаци да се ради на отклањању поменутих слабости и пропуста. Посебно су чланови колштета самокритички анализирали свој рад, као и рад штабова и команди па и појединаца.²⁰⁹⁾ Као што се види из рада бригадног комитета, реорганизација партијске организације бригаде још увек је била у току, односно батаљонске бирое требало је тек формирати, а партијских ћелија није било у свим четама због недовољног броја чланова КПЈ, те су поједини чланови КПЈ из неких чета били повезани за штапске ћелије батаљона или других чета. На том плану се доста секташило — врло строг критеријум за пријем нових чланова у КПЈ задржао се и после овог састанка.

209) Дневни ред и остали подаци о раду бригадног комитета узети су из записника (свеске) са тог састанка секретара комитета Светозара Прибића Илије (погинуо 24. јула 1944). Свеска (записник) је власништво Бранка Поповића Станка, такође секретара овог комитета. Он је крајем јула у поменути свеску унео настале промене у штабовима батаљона и команда чета. Поменути дневник (свеска) као и известан број докумената из НОР-а (извештаји, дневници, записници и др.) до којих је аутор дошао током рада на монографији, према договору са њиховим власницима, биће предати (оригинали или копије) Архиву ВИИ за фонд 14. српске НОУ бригаде.

Трећа глава

СЛОМ ЧЕТНИЧКИХ СНАГА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ИДЕЈА ЧЕТНИЧКЕ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЈВУО

Неуспеси бугарске окупационе војске, одреда СДС и четничких снага да у борбама од 20. маја па до краја јуна 1944. године униште јединице 23. НОУ дивизије у источној Србији врло озбиљно су забринули немачку Команду у Србији и четничку ВК за даљи исход борбе не само у овом крају већ и шире на југу Србије где је, према замисли поменутих команди, требало да се одигра главна и одлучујућа битка против јединица НОВЈ за Србију.²¹⁰ Стога је крајем јуна четничка ВК наредила генералу Мирославу Трифуновићу, четничком команданту за Србију, да преузме и руководи операцијом четничких корпуса на десној обали Јужне и Велике

210) У писму Драже Михаиловића од 12. јула 1944. године, упућеном Зарији Остојићу, команданту истакнутог дела ЧВК за источну Босну и Херцеговину, обавештава га о спољној и унутрашњој ситуацији и доставља му изводно податке о предстојећој акцији за уништење снага НОВ и ПО Србије, према којему је у првој фази предвиђено чишћење Топлице и Јабланице, а за источну Србију каже:

»Бенерала Трифуновића упутио сам у Источну Србију, да обједини тамо команду у акцији и да се тамо такође формира покретна група.«

»Општи циљ: што пре тући комунистичке главне снаге, а затим радити према ситуацији. Ово нам такође препоручују из иностранства.« (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 5, рег. бр. 23/1).

Мораве, »те од момента његовог доласка све снаге на овом простору стављају се непосредно под његову команду«, сем Пилетићеве групе корпуса.²¹¹

Одмах након доласка у источну Србију Трифуновић је свој штаб сместио у село Плани (12 км источно од Параћина), а затим је отишао у ражањски срез, где је од 12. до 16. јула имао неколико састанака са четничким командантима корпуса. Пошто се упознао са стањем у четничким корпусима, предузео је енергичне мере за завођење реда и дисциплине међу четничким командантима.²¹²

Журећи да у што краћем року очисти источну Србију од партизана, а потом да у духу директиве четничке ВК главнину ових четничких снага ангажује у топличко-јабланичкој операцији, Трифуновић је 17. јула радиограмом издао директивно наређење бр. 33 342 свим четничким командантима група корпуса источне Србије за концентрични напад ка Алексинцу и Сокобањи, с циљем да на том простору уништи 23. НОУ дивизију. У том наређењу се каже:

»Партизани потучени код Кривог Вира повукли се ка селу Јошаници и Буковику. Наређујем најхитнији концентричан покрет по следећем ради уништења партизана: Гогићева група корпуса правцем село Шетка, Ражањ, Алексинац. Тимочки корпус правцем Буковик, село Црни Као, Алексинац. Млавски корпус правцем Буковик, село Мозгово, Алексинац. Крајински корпус правцем село Јошаница, Буковик, село Суботинац, Алексинац. Књажевачки корпус правцем село Мирановац до села Давидовац. Део Чегарског корпуса правцем село Каменица до села Кравља. Најтешња веза са суседима. Три пута дневно ме извештавати

211) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 55, рег. бр. 33/3, депеша четничке ВК бр. ЛЛ892 од 30. јуна 1944.

212) Још од формирања четничке команде за источну Србију (ГШ — 600) став четничке ВК у погледу субординације над њеним корпусима и групе корпуса био је двосмислен. Известан број ових је директно општио са четничком ВК, а био је подређен и команди источне Србије. Доласком Трифуновића дошло је до спора око командовања између њега и Пилетића, команданта операција у источној Србији. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 100, рег. бр. 7/2; к. 95, рег. бр. 46/6; рег. бр. С-В-16644 и 16692 и Микротека, Ф-2/358, 363 и 365).

о ситуацији. Достављамо: Весићу, Пилетићу, Оцокољићу, Љуби Патку, Божи. Весић да достави Нишавском и Чегарском корпусу. Трифуновић«.²¹³⁾

Истовремено је од Немаца стигла помоћ у наору-жању и муницији, која је од Параћина до Плана дотерана камионима, а потом су је четници сеоским запрежним колима преко села Витошевца од 20. до 23. јула пребацили на Буковик.²¹⁴⁾

ПОРАЗ 8. ГРУПЕ ЈУРИШНИХ ЧЕТНИЧКИХ КОРПУСА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Командант 8. групе четничких јуришних корпуса, сазнавши да се 23. дивизија налази у рејону Јошаница—Врмца, хтео је да на неки начин дезавуише Трифуновићеву одлуку, па је, уверен у успех својих јединица, истога дана у 17.00 часова отпочео напад ка Јошаници у следећем распореду: Јуришна група (Млавски, Крајински и Тимочки одред) кренула је из рејона Аранђеловца (код Шарбановца) преко Лисца (к. 1052) ка Говедаришту; Крајински корпус је почео из рејона Паклеш (к. 671) такође у правцу Говедаришта; Књажевачки корпус је надирао из рејона к. 611 (северно од Врмце) у правцу Јошанице; истовремено је Млавски корпус, као резерва, наступао са левим крилом Крајинског корпуса, спреман да помогне корпусима прве линије.²¹⁵⁾ Ово наређење је у неколико супротно Трифуновићевом наређењу, јер он уопште не помиње 8. групу јуришних корпуса.

Садејствујући 8. групи јуришних корпуса, Тимочки корпус је наступао од села Илина преко Лукова ка Козачком гробу (3 км северно од села Јошанице). Међу-

213) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/356—357.

214) Изјава Вука Павличића, учитеља, који је као присилно мобилисан од четника ВМГК пребегао у 14. НО бригаду.

215) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 98, рег. бр. 12/2, Наређење команданта 8. групе јуришних четничких корпуса источне Србије, Пилетића од 17. јула 1944. године. Исто, Микротека, Билећа, Ф-27/357, депеша бр. 33 343 од 17. јула 1944.

тим, истога даиа у поподневним часовима био је одбачен од делова 23. дивизије ка селу Лукову уз губитке од четири погинула и исто толико рањених четника.²¹⁶^

Истога дана у касно поподне, по кишовитом времену, јединице 8. групе јуришних корпуса избиле су на линију Говедариште—Влашко Село и нападе на јединице 23. НОУ дивизије, које су се у рејону северно од Јошанице организационо сређивале и попуњавале новим људством. Штаб дивизије одмах је убацио у борбу 14. бригаду, која је делом својих снага одбацила Тимочки корпус, а главнином напала јуришне четничке корпусе и у жестокој борби до касно увече потиснула их. На достигнутом иоложајима 14. бригада се задржала и у току ноћи, осим једног дела који се сместио у северном делу Јошанице.

Ујутро 18. јула јуришни четнички корпуси су поново кренули у напад. Четрнаеста бригада је узвратила противнападом, а затим је штаб дивизије увео лево од ње 9. бригаду. После тешке борбе 9. и 14. бригада су разбиле делове Крајинског корпуса и потисле их преко Голе главице, а затим нападе Књажевачки корпус у рејону села Врмце, који се након тешких губитака повукао према селу Мужинцу. Увођењем 7. бригаде у борбу на правцу Врмца—Мужинац 14. бригада је прешла у дивизијску резерву. У даљем гоњењу разбијених четничких корпуса 7. и 9. бригада су око подне избиле до села Шарбановца и Голе планине, где су их напади бугарски авиони. У дводневним борбама јединице 8. групе јуришних корпуса су претрпеле осетне губитке, а нарочито Књажевачки корпус и његова Тимочка бригада. Четници су имали: 25 погинулих, 160 је заробљено, док је заплењено преко 100 пушака и четири пушкомитралеза.²¹⁷^ Пилетић је у својој наредби бр. 40 од 20. јула

216) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 95, рег. бр. 46/6.

217) Ратне белешке — дневници Ј. Митића и В. Дрљачића. У депеши бр. 736 од 21. јула 1944. године команданта Књажевачког корпуса о сопственим губицима од 18. јула пише: »Изгубио сам десет аутоматских орућа... погинула су ми три команданта баталјона. Тимочка бригада је потпуно разбијена, сви руководиоци аутоматских орућа погинули су храбро... Поздрав, капетан Божа.« (Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/362 и 363).

1944. године похвалио скоро све јединице 8. групе јуришних корпуса и прикомандовану Ражањску бригаду Делиградског корпуса за добро држање у борби 17. јула, али их је истовремено оштро укорио, осим Књажевачког корпуса, за пораз у борби од 18. јула.^{218^} Услед осетних губитака у овој борби он је наредио да се јединице разместе у ширем рејону Бољевца и одмах да приступе преформирању и уклањању паникера, дајући им рок најдаље до 23. јула.^{219}}

БОРБА ПРОТИВ БУГАРА И ЧЕТНИКА НА СЛЕМЕНУ

На простору села Шарбановац, Николинац, Сесалац 23. НОУ дивизија се задржала до 21. јула. За тих неколико дана организован је пријем савезничке помоћи (20. и 21. јула), али уместо оружја и муниције савезници су послали обућу, одећу, брашно и бисквите. Штаб дивизије је протествовао преко савезничке војне мисије и енергично захтевао оружје и муницију, јер су дивизију тек сада очекивале тешке борбе. Савезничка мисија је, пак, још од преласка дивизије у источну Србију упорно инсистирала да се настави продор на север и што пре избије на Дунав.^{220^} Наравно, ово је било у складу са захтевом њених наредбодаваца за

218) Архив ВИИ, фонд ДМ, рег. бр. С-В-16774. О томе види и наредбу бр. 100 команданта Књажевачког четничког корпуса од 22. јула 1944. године. (Исто, рег. бр. С-В-16775).

219) Сазнавши за овај пораз јединица 8. групе јуришних четничких корпуса, Трифуновић је 19. јула 1944. године упутио Пилетићу депешу бр. 33 364 следеће садржине: »Веза ваша бр. 413, 414, 415, 416, извршите хитно преформирање. Паничаре и кукавице стрељајте почев од старешина. Није требало олош водити већ борце. Хитан рад на овом терену неопходан због комбинације В.К. која непрекидно ургира, јер цео рад по њеном плану укочен.« (Односи се на топлочко-јабланичку операцију у којој је требало да учествују и четничке снаге из источне Србије — прим. аутора). Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротекa, Билећа, Ф-27/359).

220) У извештају партијског руководиоца 23. НОУ дивизије од 3. јула 1944. године о томе пише: »Енглези су много навалили да идемо ка Дунаву. Ми ћемо се тамо примаћи и ако могнемо гураћемо до Дунава.« (Архив ЦК КПЈ, рег. бр. 541).

остварење њихових посебних планова око рудника бакара у Бору и са покретом отпора у Румунији пре избијања Црвене армије на Дунав. Међутим, штаб дивизије је наставио даљи рад у вези са директивом Главног штаба НОВ и ПО Србије за развлачење и слабљење окупаторских и квислиншких снага, те су извођене припреме дивизије за продор на Кучај и предузете мере за формирање теренских партизанских батаљона ОК Зајечара за дејство у долини Белог и Црног Тимока.^{221^}

У међувремену је дошло до појачане активности и сарадње између бугарске окупационе војске и четника, а нарочито после пораза Бугара код Белоготока. Њихови авиони су од тада готово стално били у потери за дивизијом, осим за време лоших метеоролошких услова, и на тај начин директно садејствовали четницима. Бугари нису при томе водили рачуна да ли ће страдати невино становништво. Тако су 20. јула у подне два бугарска авиона митраљеским рафалима и бомбаш слабијег разорног дејства напали село Шарбановац, где се тада затекла 14. бригада.^{222^} На авионе је отворена ватра из пушкомитраљеза и пушака, те су одлетели без икаквог резултата.

Штаб бугарске 22. пешадијске дивизије, обавештен о положају 23. НОУ дивизије, већ сутрадан је из Књажевца једном делом својих снага предузео наступање у две колоне према Слемену: десном преко села Бучје и левом преко села Вине^{223^} ради садејства четничким корпусима источне Србије, који су под командом генерала Трифуновића 17. јула предузеле напад на 23. НОУ дивизију, у Сокобањској кот-

221) ОК КПЈ за Зајечар и штаб 9. бригаде су 21. јула 1944. године у селу Зубетинцу формирали Бољевачки партизански батаљон јачине 120 бораца. Истога дана увече он је упућен у долину Црног Тимока и ка Злоту где је отпочео са извођењем акција. Двадесет четвртог јула 1944. они су у рејону села Кожеља, на планини Тупијници, формирали и Тимочки партизански батаљон, такође јачине 120 бораца, од људства из 9. бригаде. (Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр., 107—110 и 36 НОР, 1/20, док. 159).

222) Ратне белешке — дневник Ј. Митића.

223) 36 НОР, 1/20, док. 159.

лини, из више праваца. Истог дана у рејон брда Тумба (триг. 842) и села Рујиште стигао је Тимочки четнички корпус и једна комбинована јединица Немаца и Бугара са артиљеријом и минобацачима упућена из Зајечара преко Бољевца.²²⁴ За Књажевачки корпус се такође претпоставља да је био у рејону западно од Вине, где је организовао преформирање јединица.

На инсистирање ОК КПЈ за Зајечар штаб 23. дивизије упутио је 9. НОУ бригаду у долину Белог Тимока са задатком да тамо веже део снага окупатора и квислинга за себе и помогне теренским батаљонима у разгарању НОБ и прихватању новог људства које је било спремно да ступи у НОВ и ПОЈ.

Двадесет другог јула ујутру, северно од села Сесалца, четници Тимочког корпуса су напали борбена осигурања 7. НОУ бригаде и потисли их ка Сесалцу. Али је одмах затим у борбу ступила бригада и после краће борбе потисла четнике преко села Рујишта, где су их прихватили Немци и Бугари и подржали јаком минобацачком и артиљеријском ватром.²²⁵ Покушај 7. бригаде да продре даље на север није успео, те се развила жестока борба испред села Рујишта. Уочивши озбиљност ситуације, штаб 23. НОУ дивизије је наредио 14. бригади да поседне Слемен и Крстатац и затвори правце који воде од Књажевца у Сокобањску котлину. Ускоро после посудања поменутих положаја 14. бригада је нападнута јаком минобацачком и артиљериј-

224) У депеши иачелика штаба четничке команде за Србију Младена Младеновића, бр. 390 од 22. јула 1944. упућене Велимиру Пилетићу, стоји: »Бенерал Трифунковић поручио вам да сте га садашњим распоредом Ваших снага извршеним са окупатором (реч је о Бугарима — прим. аутора) ставили пред свршен чин, те не може да утиче на те ваше операције већ само на Гогићеву групу корпуса која је пред нама...« (Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротекa, Билећа, Ф-27/363). О покретима и дејству немачких и бугарских јединица види радиограме (дегхеше) команданта Књажевачког и Тимочког четничког корпуса од 21. и 22. јула 1944. (Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротекa, Билећа Ф-27/363 и 364).

225) Архив ВИИ, Микротекa, Билећа, Ф-27/363, депеша команданта Тимочког корпуса од 22. јула 1944. године.

ском ватром из рејона Влашко Поље. Истовремено је и бугарска пешадија наступала ка Слемену, али је ватром јединица НОВ заустављена на линији село Рујиште—Влашко Поље где је остала целог дана тукући положаје јединица 23. дивизије. У то време је и њихова авијација била врло активна, мада без значајнијих резултата.²²⁶^

На даље наступање непријатељских снага ка Сокобањској котлини свакако је утицало и дејство 9. НОУ бригаде која је из рејона Зубетинца тога дана кренула у долину Белог Тимока. Међутим, приметивши наступање бугарске војске из правца Књажевца, преко Големог камена и Тумбе према Слемену и Читлуку, где су се зауставили, она се пребацила ка Слемену, а затим је у фази најжешће борбе 7. и 14. бригаде на положајима Слемен—Рујиште предвече напала бугарске позадинске делове («колону од десетак бугарских камиона») у Влашком Пољу и том приликом запленила четири бугарска камиона са муницијом и војним материјалом. После ове акције 9. бригада се ноћу пребацила на планину Тупишницу и наставила борбу у долини Белог Тимока против окупаторских и квислиншких јединица зајечарског гарнизона и Књажевачког четничког корпуса. Од тада, па све до њеног повратка у Сокобањску котлину, када је око 8. августа код села Милушинца ушла у састав 23. НОУ дивизије, дејствовала је самостално. Појава 9. НОУ бригаде у Тимочкој долини привукла је јаке окупаторске и квислиншке снаге са којима се она жестоко тукла. Тиме је знатно допринела успеху главнине 23. НОУ дивизије на Буковику и Кучају, а, с друге стране, у своје редове примила већи број нових бораца из тога краја.²²⁷^

226) Према операцијском дневнику и историјату 7. српске (црногравске) НОУ бригаде борба је трајала од 11.00 до 19.00 часова. Том приликом четници су имали 10 погинулих, а 7. бригада једног (Милутин Коцић Зека из Власотинца, командир чете 3. батаљона). Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5.

227) Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр. 107—109 и 120.

БИТКА НА ПЛАНИНИ БУКОВИКУ

а) *Ситуација непосредно уочи борбе*

Пошто је неочекивано дошло до борбе у рејону Рујишта и Слемена, то је и утицало на промену правца кретања главнине 23. НОУ дивизије. Уместо најкраћим путем према Кучају, како је било предвиђено, дивизија је морала маневром преко планине Девице обманути непријатеља о својим намерама. Стога су се 7. и 14. бригада после пада мрака 22. јула непримећено одвојиле од бугарских јединица и журиле да се још у току ноћи пребаце у рејон планине Девице. У току марша захтевана је строга дисциплина и настојало се, где год је то било могуће, да се избегну насеља. Журило се да се што пре уђе у шуму и тако избегне опасност од бугарских авиона који су дивизију стално пратили и тукли митраљеском ватром и бомбама. У само свитање 23. јула главнина дивизије је зашла у шуму и ускоро се, у рејону Големог скокара и Мањиног камена, разместила за одмор. Уморни и гладни борци, осим оних у борбеном обезбеђењу, заспали су, јер две ноћи и два дана нису спавали, а нису ништа ни јели. Многе је глад пробудила раније, те су неки од њих скидали кору са букава и јели. Мало је било бораца којима се затекло парче хлеба у торби. Око подне сви борци су били будни. Чистили су оружје и уређивали своју одећу и обућу да би што спремније дочекали предстојећи покрет. У логору је било врло живо. Посебно је уносила живост својом ведрином и духовитошћу Јелена Лаловић Тина, омладински руководилац 2. батаљона 14. бригаде.

Овај краћи предах искористили су штабови батаљона и команде чете за анализу протеклих борби. Сем тога, и секретари партијских и скојевских организација користили су сваки слободни тренутак да анализирају активност и допринос комуниста и омладинаца на развијању другарства и њихово држање у борби. Посебно су се пажљиво разматрали предлози за пријем кандидата у чланство КПЈ.

Штаб дивизије је по подне са штабовима бригада проучавао ситуацију на терену и дошао до закључка

да је неопходна помоћ политичким радницима ради разгарања НОБ у Поморављу, као и развлачења окупаторско-четничких снага у духу директиве Главног штаба НОБ и ПО Србије. Стога је одлучио да се са 7. и 14. бригадом, преко планине Рожња, спусти у долину Црног Тимока, а затим да дејствује према Параћину.

б) Распоред непријатељских јединица

Снаге бугарске 22. пешадијске дивизије, јачине пука, стигле су 23. јула на линију Слемен—Читлук и ту остале до сутрадан очекујући детаљније податке о покретима и намералш 23. НОУ дивизије, а затим су око подне продужиле врло опрезно наступање преко Сокобањске котлине ка Буковику претресајући детаљно терен, тако да су на Буковик избиле тек 26. јула по подне.

Тимочки, Млавски и Крајински четнички корпус су 23. јула били на положајима Ртањ—Рујиште и сутрадан кренули преко села Шарбановца и Голе планине према Буковику, али врло опрезно и споро. Вероватно је на њихов покрет утицало наступање бугарске војске, јер је ова група четничких корпуса директно садејствовала Бугарима.^{229^}

Нишавска група корпуса: Књажевачки корпус са Сврљишком бригадом 23. јула био је на положајима Скробница, Васиљ, Заруновац и био је оријентисан према 9. бригади и Тимочком партизанском батаљону. Према њој су се тада преоријентисале и окупаторско-квислиншке снаге зајечарског и књажевачког гарнизона.^{229^} Чегарски корпус делом својих снага био је у покрету од села Матејевца ка Крављу.

Великоморавска група четничких корпуса стигла је 19. јула у 21.00 час на планину Буковик.^{230^} Радећи у духу Трифуновићеве замисли, она је са ослонцем на најјачи гробен Буковика, који доминира над околином,

228) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/363.

229) Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр. 110—112.

230) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/360, депеша команданта ВМГК бр. ВВ 315 од 19. јула 1944. године.

посела његове југоисточне и источне падине у два ешелона и приступила утврђивању положаја, и то: Иванковачки корпус (Параћинска и Раваничка бригада) организовао је одбрану на сектору Козаре (искључно)—Дуги део и затварао прилазе који воде од Алексинца преко села Мозгова према главном гребену и Букове пољане; Ресавски корпус (Ресавска, Деспотовачка и једна хомолска бригада) организовао је одбрану лево од Иванковачког корпуса у зони од Свињског дела до косе Горуњак (к. 658) у захвату главног гребена и пута по дубини к. 835, затварајући правце који воде из Сокобањске котлине и планине Рожња ка Буковику; Варварински корпус (Тамнићка, Беличка и Моравска бригада) као други ешелон посео је положаје у рејону Козара—Букова пољана са задатком потпомагања јединица првог ешелона и за обезбеђење од евентуалног напада из позадине.

У борбеном поретку ових четничких корпуса главни ослонац су представљале њихове летеће бригаде. Оне су поседе полагаје нешто уназад, тако да је под њиховом контролом било мобилисано људство у првој линији.

Укупна јачина Великоморавске групе четничких корпуса непосредно ангажованих у буковичкој борби, износила је око 5.000 људи, од којих око 1.500 активних четника²³¹ (већи број ових био је у летећим бригадима) и око 3.500 присилно мобилисаних који су доведени на Буковик већином ненаоружани. Пошто су четници тих дана дотерали оружје и муницију примљену од Немаца и Команде СДС, то је мобилисано људство наоружано и на самом Буковику положило заклетву.²³²

231) Крајем маја њихово бројно стање износило је 1.178 четника. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 55, рег. бр. 4/1 и бр. С-В-6676/3, Извештај штаба Великоморавске групе корпуса од 24. маја 1944).

232) Пуковска застава је требало да стигне на Буковик најдаље до 09.00 часова 23. јула 1944. године ради заклетве мобилисаног људства Варваринског корпуса. О томе, као и о мобилизацији људства види Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 60, рег. бр. 20/3; к. 55, рег. бр. 22/1, 24/1, 28/1 и 31/4; к. 127, рег. бр. 22/15, 24/15, 30/15 и 31/15; к. 58, рег. бр. 41/1.

Приступајући организовању одбране на планини Буковику,^{233^} Великоморавска група четничких корпуса је за четири дана, без икаквог узнемиравања, на главном положају и по дубини одбрамбеног појаса израдила извештај број отпорних тачака за чете и водове које су местимично биле повезане рововима и ојачане камено-земљаним бункерима и склоништима, а испред предњег краја извршили делимично рашчишћавање ради што боље прегледности и ватреног дејства. Сам терен био је идеалан за организовање одбране по дубини, јер је омогућавао такозвану вишекатну ватру и врло успешно потпомагање јединица на предњем крају одбране.

Поред тога, четници су испред главног положаја у рејону косе Бељевина и Великог врха (к. 893) истурили своја борбена осигурања и предстраже с циљем спречавања било каквих изненађења, а испред ових су упућивали извиђачке патроле за успостављање везе са 8. групом јуришних корпуса ради усклађивања садејства.^{234j} Поред ових, упућивани су посебни одреди испред главног појаса, односно Буковика, који су крстарили тереном према Алексинцу, Сокобањи и Ртњу са циљем благовременог откривања наилазка снага НОВ. Сви ови елементи савремене одбране ишли су у прилог Великоморавској групи четничких корпуса. Ако се томе дода и најављено садејство осталих четничких корпуса јачине око 3.000 четника и снаге бугарске 22. дивизије, заиста је била крајње неповољна ситуација за главнину 23. НОУ дивизије у којој се тада нашла. Због тога ће и њен успех бити врло значајан, јер је то био први случај у трогодишњем рату у источној Србији да су четници прибегли оваквом тактичко-оперативном дејству.

233) Према изјави Вука Павличића и Буре Суботина, учитеља из села Исакова, срез раванички (23/24. јула 1944. пребегла у 14. НО бригаду), који су били присилно мобилисани од четника, командант четничке ВМГК с негодовањем је прихватио Трифуновићево наређење за одбрану.

234) Архив ВИИ, фонд ДМ, Микротека, Билећа, Ф-27/360.

в) *Развој и ток борбе*

Штаб 23. НОУ дивизије издао је 23. јула 1944. године наређење за покрет према планини Рожњу с напоменом да се 24. јула предани у рејону Рожња, док би се у току ноћи сачекали ваздушни транспорти ради пријема муниције. Наредног дана дивизија је требало да настави покрет према Кривом Виру.

Покрет јединица дивизије одвијао се правцем Оштра чука—село Ресник—планина Рожањ са следећим распоредом маршевске колоне: 14. бригада, штаб дивизије са војном мисијом и 7. НО бригада укупне јачине око 830 бораца. Око 21.00 час 23. јула дивизија је стигла у Ресник. После краћег одмора 7. и 14. бригада су 24. јула у 02.30 часова наставиле покрет у истом распореду ка Рожњу. Приближивши се друму Алексинац—Сокобања извиђачке патроле претходнице (2. батаљон 14. бригаде) приметиле су у први мах непознату колону која је ишла према Сокобањи. Командант претходнице Светислав Милојковић Милојко одмах је поставио заседу. После наиласка четника заседа је извршила препад у коме је после краће борбе разоружано 12 четника (међу њима је било неколико сарадника НОП-а), док су двојица погинула. Остали су успели да побегну.

Саслушањем заробљеника утврђено је да је ово извиђачко одељење припадало Раваничкој четничкој бригади Иванковачког корпуса која се налазила на Буковику. Заробљени четници су предати штабу дивизије на даље ислеђење, а дивизијска колона је наставила пут ка Рожњу.

Прешавши друм Алексинац—Сокобања, дивизија је наступала западном ивицом села Трубаревца, Врбовца и Рујевице ка Струкалском врху, где је осванула. Кретање по мраку, магли и киши, која је престала тек ујутро, захтевало је од претходнице крајње напоре и опрезност, због чега су и избачене две јаче патроле: једна је ишла преко Струкалског врха, а друга лево од ње, преко Говеђег врха.

После избијања на Струкалски врх сазнало се од једног чобанина да се на Буковику већ неколико дана

налазе јаке четничке снаге и да њихови људи спречавају овчаре да стадима иду на врх Буковика.

Убрзо после тога на Струкалски врх је стигао и командант дивизије Радован Петровић, где га је командант 14. бригаде упознао са ситуацијом у том рејону. Пошто су постојале противуречне вести о јачини четника на Буковику, командант дивизије није придавао пажњу тим информацијама, већ је усвојио предлог команданта 14. бригаде да са његовом бригадом протера четнике са планине Буковика и тиме обезбеди дивизији неометан боравак у рејону Рожња.

Не знајући право стање о јачини четничких снага на Буковику, патроле претходнице су, користећи маглу и шуму, око 06.30 часова извршиле препад на четничку предстражу у рејону к. 639 између Буковика и Рожња. Овом приликом погинула су четири четника, а четири је заробљено. Командант бригаде је наредио да се одмах продужи гоњење четника и што пре овлада Буковиком. Са претходницом су кренули политички комесар бригаде Војислав Дрљачић, начелник штаба Миливоје Дрљевић и помоћник политичког комесара Светозар Прибић Илија, док је Јован Митић остао да сачека главнину бригаде.

Држећи се пута, по густој магли и кроз шуму, претходница (2. батаљон 14. бригаде) је журила за разбијеном четничком предстражом да што пре избије на главни гребен Буковика, али је дочекана снажном ватром. Одмах се из покрета развила за борбу и извршила снажан јуриш. После краћег отпора четнички делови су се, под заштитом ватре са главног положаја и магле морали повући. Тежећи да се пробију до четничких положаја на предњем крају одбране, који су се протезали источним падинама Дугог дола, к. 835 и безименог виса, јуриш партизанске претходнице је заустављен испред четничких ровова на безименом вису.

Истовремено је дошло и до повлачења магле са гребена Буковика у ниже пределе, па је обостране положаје обасјало сунце. Тако је створена већа прегледност која је за одбрану четника била од изузетног значаја. У поновљеном јуришу претходница је била зауставље-

на снажном ватром са главног четничког положаја. Тада су међу првима погинули Светозар Прибић Илија, помоћник политичког комесара бригаде и Јелена Лаловић Тина, омладински руководилац 2. батаљона и још неколико бораца. Али, и поред тога темпо напада није попуштао.

У међувремену је на положај стигао и командант 14. бригаде. Он је одлучио да појача темпо напада и да што пре овлада безименим висом и к. 835, који су доминирали над осталим положајима на Буковику. Зато је лево од 2. батаљона увео у борбу 3. батаљон с намером да обухватом са југоистока нападне десни бок четника, а 1. батаљон задржао у бригадној резерви. Пошто и поновљени напад 2. и 3. батаљона није успео, то је штаб бригаде око 08.00 часова у борбу увео и 1. батаљон на десно крило бригаде. Тако је сада цела 14. бригада прешла у напад, чији су стрељачки строј четници дочекали жестоком ватром из ровова и бункера. И поред оваквог отпора 2. батаљон је успео да заузме део њиховог рова и да зароби око 30 четника. Међутим, четници су ускоро убацили нове снаге и противнападом избацили делове 2. батаљона из заузетог рова. Овим противнападом четници су успели да зауставе и јурише осталих батаљона испред предњег краја своје одбране — на одстојању од 20 до 80 метара. Био је то сасвим неповољан положај јединица 14. бригаде, јер су их четници непрекидно засипали бомбама. Захваљујући високој трави (папрати), борци су успели да се местимично извуку из јако угрожених места, мада је и поред тога велики број био рањен а један део и погинуо. У извршеним налетима 14. бригада је претрпела осетне губитке, нарочито њен 2. батаљон.

У међувремену је на положај стигао и командант 23. дивизије а нешто касније и остали чланови штаба. Пратећи развој борбе из непосредне близине и прикупљањем података, командант дивизије је одлучио да у борбу убаци и 7. бригаду. Циљ ове одлуке је био да се четници што пре разбију и протерају са Буковика, јер би свако одуговлачење ишло у прилог непријатељу, а нарочито бугарском пуку који је наступао од Слемена

ка Сокобањској котлини. Стога је око 09.00 часова уведена 7. бригада у правцу Горњака (к. 658),²³⁵⁾ с тим што је њен 1. батаљон задржан у дивизијској резерви у рејону к. 369, а од минобацача обе бригаде створена је ватрена група за подршку јединица.

Уз подршку минобацачке ватре, 7. и 14. бригада су кренуле у напад. Иако су бригаде биле надокхват четничких ровова и бункера, због снажног отпора четника нису успеле да упадну у предњи крај њихове одбране. Истовремено је бугарска артиљерија из рејона Бовна почела да туче јаком ватром положаје 23. НОУ дивизије, док је њихова авијација вршила извиђање и митраљирање.

Тешка борба, не јењавајући у темпу, трајала је до 13.00 часова када је штаб 23. НОУ дивизије увео у борбу 1. батаљон (без једне чете) 7. бригаде који је био у дивизијској резерви. Батаљон је уведен на лево крило борбеног поретка 14. бригаде са задатком да обухвати десни бок четничког положаја и тиме омогући 7. и 14. бригади да лакше сломе њихов отпор. Но, ни тај корак штаба дивизије није побољшао ситуацију — четничке јединице су успевале да дуже одоле нападима јединица НОВ. Шта више, то је и утицало да су се губици стално повећавали. Рањен је и командант 2. батаљона Светислав Милојковић, а нешто пре тога погинуо је и његов политички комесар Љубомир Гојковић Гојко. Ускоро је био рањен и помоћник политичког комесара Никола Кулум, док су командири и политички комесари чета већ скоро сви били избачени из строја.

Обавештен о томе штаб дивизије је упутио Бурју Красуљу Кордунца да преузме команду над 2. батаљоном, али је и он у поновљеном јуришу био тешко рањен. Тако је овај батаљон у непрекидним јуришима до 14.00 часова поднео највећи терет борбе и претрпевши тешке губитке остао без старешинског кадра. Због тога

235) Архив ВИИ, к. 58, рег. бр. 14/2, Душан Ковачевић Коле, помоћник политичког комесара 7. НОУ бригаде, чланак »Борба на планини Буковику 24. јула 1944. године«, објављен у бригадном листу »Глас VII српске ударне бригаде 23. ударне дивизије број 1 од 1. октобра 1944. године«, издање технике VII бригаде.

су се старешине из штаба бригаде смењивале на положају овог батаљона до завршетка борбе.

Све до 15.00 часова борбе су непрекидно вођене, а онда је настало кратко затишје. Оно је искоришћено да се укаже помоћ рањеницима и изврше нужне припреме за одлучујући напад. Штаб Великоморавске четничке групе корпуса сматрао је да је наступио погодан тренутак за решавање битке у своју корист, те је, око 16.30 часова, снагама из другог ешелона и пристиглих делова Делиградског корпуса (штабна група) наредио напад.

Штаб 23. НОУ дивизије наложио је ватреној групи минобацача да ступи у дејство. Са неколико мина она је врло успешно тукла четничку колону, али и поред тога четницима је пошло за руком да око 17.00 часова, преко коса северно од села Мозгова, стигну на косу Свињски део и угрозе лево крило 23. дивизије. Командант дивизије је убацио последњу чету из дивизијске резерве. Чета је уведена у борбу на крајњем левом крилу дивизије — у правцу Свињског дела, у сусрет четницима, где је дошло до жестоке борбе прса у прса.

Са косе Свињски део четници су наставили са жестоким нападима на дивизијску резерву (1. батаљон 7. бригаде) и лево крило 14. бригаде с намером да их одбаце и продру у рејон седла (к. 639), где су се тада налазили тешко рањени борци са позадинским деловима дивизије. Али, упркос изражене надмоћности четника, лево крило дивизије их је крајњим пожртвовањем заустављало.

Стање се из часа у час све више погоршавало, а и дан је био на измаку. Штабови бригада су обавештавали штаб дивизије о великим губицима, несташици муниције и о врло тешком стању на положају услед четничких противнапада, док је командант 7. бригаде указивао на опасност опкољавања његове бригаде без 1. батаљона у рејону косе Горњак.

У тим критичним тренуцима, када је и дивизијска резерва била уведена у борбу, штаб 23. НОУ дивизије наредио је политичким комесарима бригада да од тешких рањеника узму муницију и расположиве бомбе да би попунили јединице, а затим да се организује еваку-

ација рањеника из угроженог рејона ка планини Рожањ.

Ускоро је политички комесар дивизије Крста Филиповић Гроф, уз помоћ политичког комесара 7. бригаде Буре Златковића Милића и његовог помоћника Душана Ковачевића Колета, покренуо рањенике и позадинске делове дивизије у одређеном правцу, за чије обезбеђење је узет известан број бораца из 1- бригаде.^{236^}

За покрет рањеника и осталих делова према Рожњу борци су сазнали на положају. Убрзо затим пронела се и вест да ће се ускоро и бригаде повући у том правцу, што је пропраћено реаговањем бораца и старешина при чему је истакнуто да ће се борити по сваку цену све до слома четника.^{23^} Таква њихова одлучност, поред осталог, потврђивала је постојање високог морала и спремност да се и под најтежим условима боре за циљеве НОБ.

У таквој ситуацији, око 19.00 часова, командант 14. НО бригаде са групом бораца 2. батаљона кренуо је у напад према четничком митраљеском гнезду на безименом вису, које је до тада представљало несавладиву ватрену препреку. Њима полази за руком да бомбама разоре то гнездо и да упадну међу збуњене четнике, који су се, остављајући погинуле и рањене, дали у бекство према Буковој пољани. Истовремено, прецизним погоцима минобадача разорено и је и командно место Ресавског четничког корпуса и тиме још више је допринето паници четника.

Постигнути успех дао је борцима снажан полет. Међу борцима у стрељачком строју нашли су се коман-

236) У операцијском дневнику штаба 7. НОУ бригаде, стр. 57, о томе је Бура Златковић Милић записао:

»24.7. после краћег одмора из Ресника кренули смо правцем с. Трубаревац—Буковик, не знајући да су се горе груписали четници... Око 20.00 часова наступи критична ситуација. Муниција је сведена на минимум без којег се не сме остати, а непријатељ не попушта. Штаб дивизије се консултовао након чега је комесар Филиповић наредио да се болница из рејона размештаја покрене према Рожњу зашта задужи мене као комесара бригаде... Таман се колона развуче и одмаче око један километар ...« стиже наређење да се колона врати.

237) Архив ВИИ, к. 58, рег. бр. 14/2.

дант и партијски руководилац дивизије. Жестоки нападом 7. и 14. бригаде био је разбијен најутврђенији део одбране Великоморавске групе четничких корпуса на Буковику (безимени вис).

Дознавши за овај успех својих другова бораца, сви лакши рањеници и поједини делови дивизије, који су били у покрету према Рожњу, заједно са политичким комесарима дивизије и 7. бригаде хитно су се вратили ка Буковику. Чета пратећих оруђа 14. бригаде такође је хитала према безименом вису да би потпомогла проширењу пробоја.

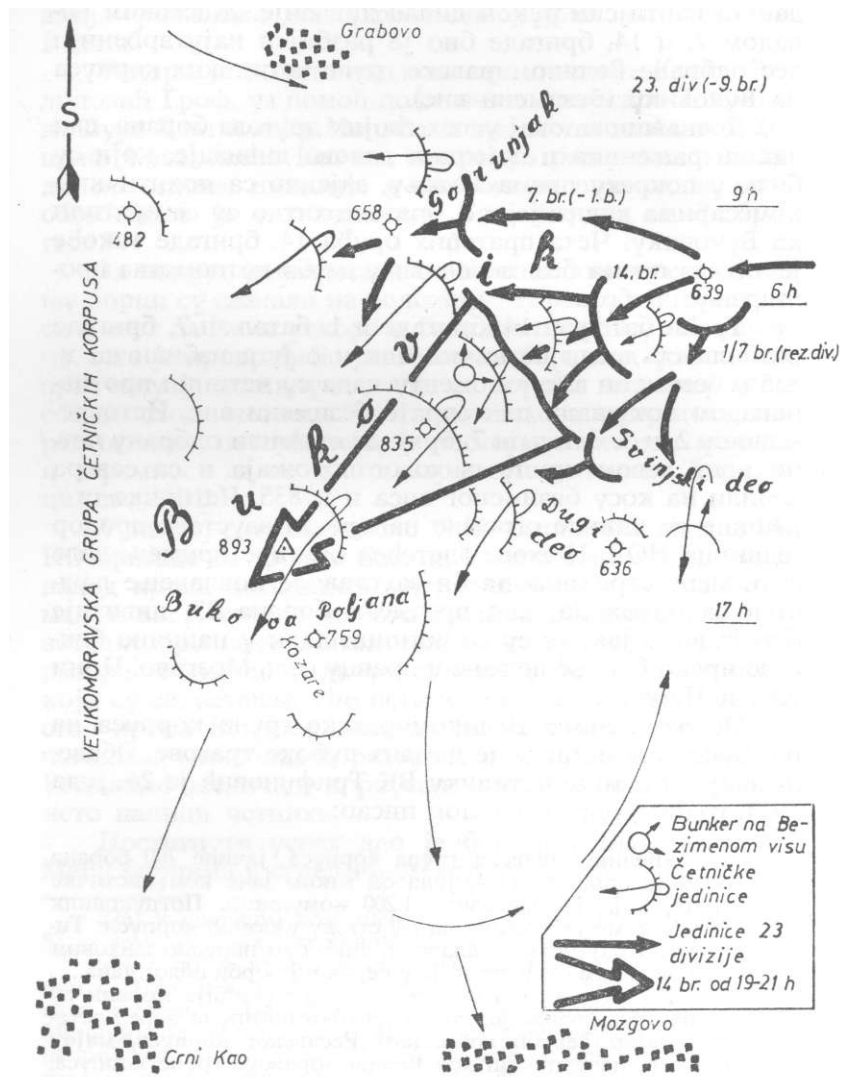
Трећи батаљон 14. бригаде и 1. батаљон 7. бригаде разбили су десни четнички бок и с југа избили на к. 835 и безимени вис у моменту када су четници противнападом покушали да поврате безимени вис. Истовремено су 2. и 3. батаљон 7. бригаде сломили одбрану четника на левом крилу њиховог положаја и са севера избили на косу безименог вуса и к. 835. Четничке старешине су чиниле огромне напоре да зауставе продор јединица НОВ. Њихове »летеће« бригаде примењивале су и мере стрељања да би зауставиле повлачење људства са положаја, али притисак бораца 23. дивизије био је врло јак, те су се четници дали у панично бекство преко Букове пољане у правцу села Мозгово, Црни Као и Пардик.

Пораз четника Великоморавске групе корпуса на пл. Буковику оставио је на њих дубоке трагове. Обавештавајући о томе четничку ВК Трифуновић је 26. јула 1944. године, поред осталог, писао:

»Великоморавска група корпуса, јачине 700 бораца била је иападиута 24. јула од много јаче комунистичке снаге, која је прелазила 1.200 комуниста. Потпуковник Гогић, коме је јављено да му стижу у помоћ корпуси: Тимочки, Крајински и Млавски, како сам наредио њиховим командантима, одолевао је у неравној борби целог дана ...

По паду мрака ови хероји без муниције морали су да напусте положаје, где су јуначки погинули поред осталих мајор Терзић командант Ресавског корпуса, мајор Ивовић, начелник штаба Великоморавске групе корпуса, и два команданта батаљона. Поред много рањених старешина и бораца .. «²³⁸)

238) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 59, рег. бр. 22/1.

Разбијање Великоморавске групе четничких корпуса на планини Буковик 24. јула 1944.

Гоњење четника се завршавало са падом мрака, око 21.00 час, на западним падинама Букове пољане. У том часу је стигло и наређење штабу 14. бригаде да своје јединице прикупи у рејону к. 835 и безименог виса. Ту се извесно време задржао и штаб дивизије са делом снага које су претраживале терен и прикупљале плен. Одатле су јединице након пристизања упућиване ка планини Рожањ, где су се у рејону Великог врха (к. 893) разместили за одмор и преноћиште. Планински ваздух и врло хладна ноћ су присилили борце да се по водовима групишу и прибију један уз другог. Савладани умором, брзо су заспали.

Рано ујутру 25. јула 7. бригада је упутила извиђачке патроле према Јошаници и Сокобањи, а 14. бригада преко Буковика ка селима Мозгово, Црни Као и Пардик, одакле су у току дана довеле 107 четника, који су се предали без борбе. Током дана одређени део снага претраживао је бојиште. Било је много погинулих, а и терен разрован бомбама и минама на коме је лежало доста напуштеног ратног материјала. Пронађено је стотину пушака, а у рововима је било пуно затварача од бомби и чахура. За погинуле борце НОВ организована је сахрана изузев појединаца које су тога дана преузели родитељи и рођаци и понели у родна места.

г) *Одјек и исход буковинке борбе*

Око 09.00 часова на Буковик су почели да стижу делегати околних села. Међу њима су били родитељи и рођаци једног дела бораца. Из села Црни Као и Мозгово стигло је и десетак запрежних кола са храном. Кола су уједно послужила и за транспорт рањеника. Дошли су и партијско-политички теренски радници из ражањског, александарског и сокобањског среза и чланови Окружног комитета КПЈ Ниша. Међу пристиглима се налазио и већи број жена и девојака са даровима за борце 23. дивизије. Био је то дирљив сусрет народа са својим борцима.

Поучен минулим ратовима да се победа и слобода могу извојевати само уз велике жртве, народ је и поред

дубоког бола храбро поднео губитак својих најмилијих и уз топле речи честитао борцима и старешинама победу пожелевши им нове успехе у даљој борби против окупатора и њихових слугу за коначно ослобођење земље. Том приликом становници ових села су говорили са каквом су све зебњом дочекали крај борбе. Али, и поред тога, они су ипак веровали у повољан исход. Насупрот томе, било је случајева да су четнике за време бекства дочекивали и испраћали моткама.

У овој једнодневној борби Великоморавска група корпуса имала је, према документима четника и Недићеве СДС, око 150 погинулих међу којима су: мајор Љубиша Терзић, мајор Драгослав Ивовић, капетан I класе Константин Богдановић, резервни поручници Аврам Тодоровић и Петар Бизетић, четнички идеолог у Равничкој бригади.²³⁹ Само у Еупријску болницу пренет је 71 рањеник, док је велики број поменутих рањеника побегао својим кућама. Истраживањем после рата утврђено је да су четници у борби на Буковику 24. јула 1944. године имали око 260 погинулих, преко 300 рањених и 160 заробљених.²⁴⁰

Што се гиче плена, 14. и 7. бригада су прикупиле: 4 противавионска митраљеза, 6 тешких митраљеза, 20 пушкомитраљеза (разног порекла), 5 минобацача 81 мм, око 300 пушака, 2 радио-станице, око 5.000 хлебова, 200 кг масти, 500 кг шећера, неколико хиљада цигарета, 20 коња и неколико волова припремљених за клање.²⁴¹

Из састава 23. НОУ дивизије погинуло је на Буковику 43, а рањено 68 бораца и старешина. Од тога је 7. бригада имала 12 погинулих (међу којима и неколико руководилаца) и 20 рањених,²⁴² док је 14. бригада има-

239) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 55, рег. бр. 42/1 и 21/1.

240) Миогобројиа су четничка документа која говоре о поразу и губицима на Буковику, али нигде није приказан укупан број, па чак ни за активне припаднике покрета ДМ. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 50, рег. бр. 20/1, 50/4; к. 107, рег. бр. 12/4, 21/4 и 16/5; »Народне новине«, Ниш, од 15. августа 1964. године и 20. јула 1974. године).

241) Ратне белешке — дневници Јована Митића и Војислава Дрљачића.

242) Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5.

ла 48 рањених међу којима су деветорица били руководиоци и 32 погинула, међу којима Светозар Прибић Илија, помоћник политичког комесара бригаде, Јован П. Стефановић Лабуд, политички комесар 1. батаљона, Љубомир Гојковић Гојко, политички комесар 2. батаљона, Јелена Лаловић Тина, омладински руководилац 2. батаљона; командири чета: Трифун Матић, Драгомир С. Матић Марјан, Вукадин Стевановић Вуле, Драгомир С. Борђевић Брале, Стојан Младеновић Степа и Милојко С. Милкић Драги; Љубиша Б. Поповић Славко, политички комесар чете, Младен Б. Милић Маркић, помоћник комесара чете и Милица Ковијановић, помоћник санитетског референта батаљона.^{243^}

О овој борби 7. и 14. бригаде на Буковику члан ПК КПЈ за Србију и партијски руководилац 23. НОУ дивизије, Десимир Јововић Чича, послао је већ 25. јула извештај Покрајинском комитету у коме је, поред осталог, записано:

»На Буковику су нас дочекали моравски корпуси који су се били јако утврдили, читава утврђења, стратешки тако постављено да смо морали ударати ради опстанка, али да смо знали да су се тако утврдили заобишли би их, да се тучемо на терену где би се сусрели и лакше би се обрачунали. Овде смо имали тешку борбу какву нисмо имали ни са Бугарима, јер су просечно имали по 20 бомби сваки, а имали су бункере. Бројчано су били око 1.200. Борба је трајала од 8 часова ујутро до 9 увече и била је на живот и смрт... У тој борби имали смо тешке губитке: око 50 рањених, све од бомби, 15—20 погинулих. Још не знамо тачно. Из 14. бригаде погинуло је око 8 руководилаца, међу њима заменик политкома бригаде. Писаћу касније опширније о херојству младих бораца и команданта 14. бригаде који су спасли судбоносну ситуацију... «²⁴⁴>

Да би се сагледали значај и величина успеха над четницима Великоморавске групе четничких корпуса на Буковику, неопходно је изнети неке опште карактеристике.

243) О губицима 14. бригаде види други део ратних бележака — дневника Војислава Дрљачића (приватно власништво).

244) 36 НОР, 1/20, док. 159.

Великоморавска група четничких корпуса (Ресавски, Иванковачки и Варварински четнички корпус) од друге половине 1943. године у сарадњи са одредима СДС и уз помоћ окупатора завели су четничку страховладу у Поморављу. Извесно време им је пошло за руком да у појединим рејонима ослабе интензитет активности НОП и да својим снагама дејствују и на другим секторима, као на пример на Јастрепцу. Великоморавска група четничких корпуса је у свом саставу имала око 1.500 активних четника. То су углавном били официри и подофицири, припадници равногорског покрета ДМ, бивши жандарми, остаци четничких одреда Косте Пећанца, припадници СДС и разни полицијски агенти, белогардејци, а међу њима био је и незнатан број ђака и студената, који су радили на популаризацији равногорског покрета и врбовали омладину. Уз помоћ окупатора поменути четнички корпуси су се од почетка 1944. године осећали доста снажним,²⁴⁵ те су настојали да присилно мобилишу људство и да га не само војно већ и политички припреме за борбу против јединица НОВ и ПОЈ. Али, у томе нису имали значајнијег успеха.

Све до 20. маја 1944. године, односно до појаве јачих јединица НОВ и ПОЈ у источној Србији, четници су се у Поморављу осећали слободнијим. Чим би се појавиле партизанске јединице у близини Ражња и у долини Црног Тимока, они су ангажовањем јачих снага интервенисали и затварали све путеве који воде у Поморавље. Пошто су четнички корпуси источне Србије почели да трпе теже поразе против јединица 23. НОУ дивизије, то је четничка ВК употребом Великоморавске групе корпуса покушала да сузбије њен утицај.

Тако је Великоморавској групи четничких корпуса било наређено да на утврђеним положајима Буковица сачека 23. НОУ дивизију са истока и да је уз учешће Бугара и осталих четничких снага из источне Србије

245) Поред равногорских сеоских и општинских одбора, четници су имали и своју полицију која је прогањала народ, а посебно присталице и сараднике НОП-а. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 55, рег. бр. 3/5 и 25/4, 36/4 и 37/4.

уништи. Однос снага директно ангажованих у борби на Буковику био је 5:1 у корист Великоморавске групе четничких корпуса. Четници као контрареволуционарна снага у служби окупатора, чији је циљ био повратак старог капиталистичког поретка и монархије, нису имали подршку народа. Напротив, народ се у огромној већини током протеклог трогодишњег периода рата изјаснио за НОП и пружао му своју несебичну подршку.

Двадесет трећа НОУ дивизија са своје три бригаде, укупне јачине око 1.300 бораца, постигла је до тада врло значајне успехе у борби против четничких корпуса и бугарских окупационих снага у источној Србији. Тиме је у знатној мери нарушила окупаторско-квислиншке и четничке планове да у топличко-јабланичкој операцији ангажују и четничке снаге из источне Србије.

Сламање Великоморавске групе четничких корпуса на Буковику, као најбројније и најбоље наоружане, значило је почетак четничког расула у источној Србији и омогућавање снагама НОВ и ПО Србије да остваре потпуни продор у Великоморавску долину и даље ка Дунаву. Овим успехом 23. НОУ дивизије почела је да се остварује замисао Врховног штаба НОВ и ПОЈ и Главног штаба Србије у спровођењу операција за ослобођење источне Србије и стварање народне власти на слободној територији.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИЧКЕ ГРУПАЦИЈЕ НА КУЧАЛУ

После привремене попуне упражњених места у штабовима батаљона и командама чета из сопствених редова и након преузимања рањеника од партијско-политичких радника са терена ОК Ниша и сељака из села Мозгово и Црни Као,²⁴⁶ 23. НОУ дивизија (без 9. бригаде)

246) Према казивању Милорада М. Вуковића Миће, помоћника политичког комесара 3. батаљона који је тада био тешко рањен и још неких рањеника, све до проласка бугарске војске (потере) тешки рањеници су остали скривени у шуми на Буковику. После проласка потере рањеници су сеоским запрежним колима пренели у село Брадарци, међу њима је био

пребацила се 25. јула увече у шуму Равно клење где је преноћила. Сутрадан, тражећи pogodно место за пријем савезничких транспорта са муницијом, покрет је настављен преко Обрадове столице ка Кривом Виру. За време марша, услед врло лоших колских путева и коњских стаза, товарни коњи су често падали и само крајњим напором коњоводаца и уз помоћ осталих бораца спречавано је да се не сурвају у дубоке јаруге и потоке. У близини Обрадове столице бугарска авијација је открила колону дивизије и засула митраљеским рафалима и бомбама, те су се јединице повукле у шуму где су се задржале око два сата. Осим двојице лакше рањених бораца, других губитака није било.

У први сумрак колона је стигла у Криви Вир, одакле је после поноћи наставила покрет према Јаворској падини, где је 27/28. јула примила савезничке авио-транспорте са ратном опремом. У току дана подељена је муниција и друга војна спрема, а поподне је одржан политички час на коме је говорено о споразуму Тито—Шубашић, који је потписан 16. јуна 1944. године на острву Вису,²⁴⁷ и другим актуелним догађајима. Пошто је ово био на Кучају први случај да савезнички авиони дотуре помоћ јединицама НОВ, то је код сељака побудило велико интересовање за однос савезника према НОБ.

Скоро у исто време када је бугарска авијација напала колону 23. дивизије код Обрадове столице, бугарска војска, која је још од Слемена била у потери за 23. дивизијом, стигла је на Буковик и одмах отпочела са претраживањем бојишта и откопавањем погинулих партизанских бораца. Неколико њих се тада окупило око погинуле партизанке Милице Ковијановић, која је у смртоносном грчу задржала припремљену бомбу у

С. Милојковић, командаит 2. батаљона 14. бригаде. Марковић Блажа, члан Среског комитета СКОЈ-а за Ражањ и Власта Милосављевић, командир вода 14. бригаде, кажу да је у с. Делиграду тада пренето 42 рањена борца. У књизи Ивана Глигоријевића »Девета српска ударна бригада«, стр. 115—116 стоји да их је 23. дивизија понела са собом у Црноречку долину — овај податак није тачан.

²⁴⁷⁾ »Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945«, књ. 2, (друго издање), стр. 329—342.

руци. Једаи од бугарских војника ногом је избио бомбу из њене руке, од чије је експлозије погинуло и рањено неколико њихових војника.

После претреса Буковика, где нису могли да пронађу ни једног партизанског рањеника, иако су се тешки рањеници још увек налазили сакривени у оближњој шуми, Бугари су блокирали села Мозгово, Црни Као и још нека и извршили детаљан претрес зграда. С обзиром на то да у томе нису имали успеха, пљачкали су и тукли невине становнике тражећи од њих да издају партизанске сараднике, али без резултата — народ је остао веран својим борцима.

После борбе на Буковику, остаци разбијене Великоморавске групе четничких корпуса окупљали су се на простору село Плана—Горња Мутница (11 км источно од Параћина). Истовремено су предузели све расположиве мере на консолидовању и учвршћењу својих јединица. Осим тога, извршили су и покољ осумњичених за подривање четничког покрета ДМ, односно сарадника НОП-а, још драстичнији него што су то учинили фебруара 1944. године.²⁴⁸^

Четнички командант за Србију је уз помоћ бугарске авијације пратио покрет 23. НОУ дивизије и издао наређење остацима четничких корпуса источне Србије да је нападне на простору Мутница—Криви Вир. Са тим циљем Млавски корпус је 29. јула кренуо из рејона села Ложица преко Сухог планишта ка Великом врху, а Крајински корпус из рејона Торови преко Кривога Вира ка брду Гарчићи, док је Тимочки корпус преко Мутавог камена стигао на линију Вис—Гола коса (10 км северозападно од Кривога Вира), где је касније за време

248) У извештају штаба Великоморавске групе четничких корпуса од 24. маја 1944. године, упућен Дражи Михаиловићу, о томе пише: »Почетком фебруара 1944. године извршен је у Параћину, Иуприји, Јагодини, Свилајнцу и Варваринском срезу плански напад на народне изроде. Ликвидирано је просечно у свакој наведеној вароши 10—15 таквих типова...« Овај злочин је почињен у вези с наређењем четничке ВК од 1. фебруара 1944. (Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 55, рег. бр. 7/1 и к. 100, рег. бр. 2/1).

борбе на брду Здравче ухватио везу са остацима Великоморавске групе четничких корпуса и СДС из Поморавља.

Из Јаворске падине главнина 23. НОУ дивизије је отишла 28/29. јула у села Горњу Мутницу и Извор (12 км источно од Параћина).²⁴⁹ Упад партизана у Горњу Мутницу изненадио је мештане, а поготово што су се у неким кућама налазили четници на спавању. Пошто је успостављен контакт са мештанима, борци су појединим домаћицама поклонили свилена падобранска платна, што их је посебно обрадовало.

У зору 29. јула главнина 23. НОУ дивизије напустила је Горњу Мутницу, с тим што је минерска група претходно порушила објекте на железничкој прузи и друму Параћин—Бољевац. После краћег марша по лепом времену дивизија је стигла у рејон Дебеле главе. Неиспавани и уморни борци, осим борбених осигурања и предстража, брзо су се по јединицама разместили за одмор и спавање. Око 11.00 часова у логору 14. бригаде многи су већ били будни и заузети чишћењем оружја и поправљањем одеће и обуће.

Четници, чија јачина није могла бити утврђена, из Доње и Горње Мутнице и Извора кренули су за главнином дивизије. Користећи шуму, јаруге и друге путеве који су им били добро познати, делови четничких јединица су, око 12.00 часова, изненада напали партизанске предстраже. Због тога су јединице 14. бригаде одмах поселе положаје на самој Дебелој глави, док је за делом снага из 2. батаљона и предстражом Добривоје Нирић Миџорац, вршилац дужности команданта 2. батаљона, извршио противнапад и одбацио четнике. Међутим, ускоро је уследио нов напад и јуриш четника кроз шуму на лево крило 14. бригаде, где је дошло до жестоке борбе на блиском одстојању. Истовремено, десно од 14. бригаде, ступила је у борбу и 7. бригада, код које се такође развила жестока борба.

249) То је био ирви улазак партизаиских јединица у поменута села после разбијања Параћинско-ћупријске партизанске чете јачине 56 бораца, у другој половини септембра 1941. године (36 НОР, 1/20, док. 21).

После неколико неуспелих узастопних јуриша четника интензитет борбе је почео да слаби. У међувремену је штаб 14. бригаде извршио извесно прегруписавање снага припремајући их за прелаз у противнапад. Око 16.00 часова штаб дивизије је наредио штабовима бригада да пређу у противнапад. Затим су 7. и 14. бригада у снажном налету разбиле четнике који су се могли спасити једино бекством према Мутници, бацајући при томе опрему, па и своје оружје. Гоњење четника завршено је око 17.00 часова, после чега су се бригаде пребациле на предео Велико игриште—Јасенак, где су и преноћиле.

Четници су у овим борбама имали око 40 избачених из строја, међу којима и двојица заробљена, док је 14. бригада имала само два рањена борца. Том приликом заплењено је око 20 пушака и десетак ранчева и торби са храном и муницијом.

Ујутро 30. јула, не знајући за тачно место груписања четничких снага и делова СДС Поморавља, који су се већ налазили на косама јужно и источно од Јаворске падине, главнина 23. НОУ дивизије са 7. бригадом на челу кренула је путем кроз Јаворску падину у правцу Кривога Вира. Дан је био сунчан. Око 08.00 часова на истурена маршевска осигурања 7. бригаде отворена је ватра са јужне стране из правца Говедаришта, па је на к. 758 одмах упућен један њен батаљон. Убрзо затим и из рејона Савине трле (предео) уследио је напад четника Млавског корпуса на леви бок 7. бригаде, тако да је цела бригада ступила у борбу.

Четрнаеста бригада је после увођења 7. бригаде у борбу продужила наступање Јаворском падином ка Мутавом камену, али је убрзо и она била нападнута од јединица Тимочког корпуса и јединица СДС са брда Здравче, Гола коса и Виса. Због тога су према овој четничкој групацији убачени у борбу и 2. и 3. батаљон, док је 1. батаљон остао у дивизијској резерви.

Тако се, после само шест дана од буковичке борбе, главнина 23. НОУ дивизије поново сукобила са четницима. Окружена скоро са свих страна од око 3.000 четника и нешто стражара СДС, дивизија је морала да

води тешку борбу преко целог дана. Са доминирајућих висова четници су отворили ватру на батаљоне 7. и 14. бригаде који су, подржавани минобацачком ватром, упорно подилазили њиховим положајима. На левом крилу код 7. бригаде четници су чак прешли и у јуриш због чега се стање код ње озбиљно погоршало, па је морао доћи и штаб дивизије. После жестоког окршаја 7. бригада је ипак потисла четнике. У међувремену су долетела и два бугарска авиона и почела да митраљирају батаљоне 14. бригаде. Четници су их црвеним ракетама усмеравали ка партизанским јединицама. Откривши сигнале четника, партизанске старешине су наредиле својим потчињеним да у правцу четничких положаја узврате ракетама исте боје. Тако је код бугарских авијатичара настала забуна, па су почели да туку и четнике. Борба је из часа у час постајала све јача. Из правца Сухог планишта у правцу Великог врха у напад је кренуо Крајински корпус и успео да заузме Влашку косу и угрози батаљоне 14. бригаде који су наступали ка Мутавом камену и брду Гарчићи. У оваквој ситуацији против Крајинског корпуса убачен је 1. батаљон 14. бригаде и једна чета бригадне резерве, који су обухватом са северозапада напали Крајински корпус на Влашкој коси и потисли га према Сухом планишту. Овим нападом и успехом 7. бригаде против Млавског корпуса било је разбијено десно четничко крило и отворен пут главнини дивизије за повратак у долину Црног Тимока.

Након огорчене борбе која је трајала непрекидно, све до пада мрака, четничке јединице су већим делом разбијене, али гоњење није предузимано јер је наступила ноћ. Једино је 1. батаљон 14. бригаде гонио делове Тимочког корпуса до Камените вртаче (2 км северно од Кривога Вира).²⁵⁰ Ј За то време остале снаге 7. и 14. бригаде, према наређењу штаба дивизије, отишле су у правцу Беле воде, где је у зору 31. јула стигао и 1. батаљон 14. бригаде.

250) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 95, рег. бр. 46/6.

И у овој борби четници су тешко поражени — имали су 33 погинула и 27 заробљених.²⁵¹ Губици јединица 23. дивизије били су 4 погинула и неколико рањених бораца. ТОА! приликом јединице 14. бригаде заплениле су четири пушкомитраљеза, двадесетак пушака, нешто мало муниције и четири коња, а 7. бригада пет аутоматских оруђа.²⁵²

После ових борби у рејону Беле воде јединице су се разместили за одмор, где је за борце први пут припремљена квалитетнија храна.

После ових борби само формално су постојале команде четничких јединица са извесним бројем активних четника који су се уз ослонац на окупаторе скривали по шумама и местима где није било јединица НОВ и ПО Србије. Но, они су се на зверски начин светили присталицама и сарадницима НОП-а. После ових пораза, према наређењу геиерала Трифуновића, 1. августа 1944. године од остатака Великоморавске групе четничких корпуса формиран је јуришни четнички корпус од око 500 четника.²⁵³ Са распадањем Пилетићевог јуришног корпуса он је преименован у »јуришни корпус источне Србије«. То је, у ствари, и била једина четничка јединица, донекле оспособљена за борбу, али која ће касније у борбама за ослобођење Зајечара бити разбијена.

Од продора у источну Србију 21. јуна, па до 31. јула јединице 23. НОУ дивизије водиле су 16 борби против окупаторских и четничких снага. У овим борбама разбијени су скоро сви четнички корпуси источне Србије и Великоморавска група четничких корпуса, а ликвидиран је и један батаљон бугарске 22. дивизије. Избачено је из строја око 3.000 четника од чега 453 погинула и 787 заробљених и 417 бугарских војника међу којима 165 погинулих, 46 рањених и 206 заробљених. Заробљени четници, осим познатих зликоваца, пуштени су својим кућама. Један број од око 200 њих изразили су жељу да ступе у јединице 23. НОУ дивизије. Исти однос ва-

251) Ратни дневници — белешке Јована Митића и Војислава Дрљачића.

252) Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5.

253) Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 59, рег. бр. 13/1.

жио је и према заробљеним бугарским војницима. У поменутом периоду дивизија је запленила од непријатеља: 1.080 пушака, 61 пушкомитраљез, 14 тешких митраљеза, 1 противтенковску пушку, 4 противавионска митраљеза, 9 минобацача 81 и 82 мм, преко 20 револвера и 14 аутомата (машингевера), 4 камиона, 4 радио-станице, 12 двогледа, 52 коња и око 50.000 пушчаних метака, веће количине експлозива, 2 гештетнера, вагон брашна и другог војног материјала.²⁵⁴ Један део заплениеног наоружања и друге спреме био је оштећен и неупотребљив. Бугарско наоружање и муниција, као и француске пушке, пушкомитраљежи »холандије« преда-ти су ОК Ниша на чување и употребу.

Ове победе над Бугарима и четницима извојеване су великим самопрегором и пожртвовањем свих бораца и старешина јединица 23. НОУ дивизије и уз тешке губитке: 89 погинулих, 130 рањених и 4 нестала борца. Више од половине, односно 53 погинула и 74 рањена борца су из 14. НО бригаде. Тај податак казује са колико су полета млади борци улазили у сваку борбу, свесни да се жртвују за слободу и нове друштвене односе.

254) Пошто је тај успех остварен заједничким напорима свих бригада 23. НОУ дивизије, то није целисходно а и немогуће је утврдити посебан допринос 14. НО бригаде.

Четврта глава

НА СЛОБОДНОЈ ТЕРИТОРНИЈИ НИШКОГ ОКРУГА

ПОПУНА ШТАБОВА И КОМАНДИ

Из рејона Беле воде 23. НОУ дивизија (без 9. бригаде) се преко села Лукова пребацила 1. августа у Јошаницу, где је 1/2. и 2/3. августа примила авио-транспорте са муницијом и другом војном спремом. Трећег августа теренски партизански батаљон ОК Ниша довео је ново људство за дивизију од којег је 14. бригади додељено 149 бораца.²⁵⁵⁾ Међу њима је било и неколико искусних партијско-политичких радника из Београда и са терена ОК Ниша. Тако се, после осетних губитака у борби на Буковику, бројно стање бригаде повећало на 503 борца.

Четвртог или 5. августа (тачан датум није се могао утврдити) у селу Врмци прочитане су наредбе штаба 23. дивизије и штаба 14. бригаде (нису сачуване) о дефицитивној попуни упражњених места у јединицама 14. бригаде.

У штабу 14. бригаде били су: Јован Митић Борће, командант; Војислав Дрљачић Драган, политички комесар, Миливоје Дрљевић Мићука, начелник штаба (сви још од формирања бригаде). На место погинулог Светозара Прибића Илије 25. јула одређен је Бранко Поповић Станко за помоћника политичког комесара бригаде

255) Ратне белешке — дневници Јована Митића и Војислава Дрљачића. Био је то последњи контингент бораца за 7, 9. и 14. НО бригаду који је довео Нишки партизански теренски батаљон.

(до тада партијско-политички радник штаба 23. дивизије), а за заменика команданта бригаде одређен је привремено Велимир Костић Бајеж (до тада партијско-политички радник ОК Ниша).^{256^}

Штабови батаљона и команде чете имали су следећи састав:

— Штаб 1. батаљона: Буро Р. Красуља Кордунац, командант; Дервиш Пашић, политички комесар; Ранко Ј. Костић Ива (до тада вршилац дужности команданта истог батаљона), заменик команданта; Видоје Б. Вельковић, помоћник политичког комесара (20. августа отишао у прекоманду), на тој дужности га заменио Гојко Лазаревић Блажа.

У помоћном делу штаба батаљона били су: Марко ... из Београда (пуно име се није могло утврдити), интендант; Нада Николић, помоћник санитетског референта; Милош А. Крстић Клинац, омладински руководиолац батаљона.

— Прва чета: Владимир Младеновић Гига, командир; Стеван А. Митић, политички комесар; Живојин Д. Крунић Џаја, помоћник политичког комесара.

— Друга чета: Светислав Б. Миладиновић Славко, командир; Радомир Ј. Јакић Раде, политички комесар; Александар В. Јеленковић Аца, помоћник политичког комесара.

— Трећа чета: Живојин Павловић Жика, командир; Владимир Ж. Јовановић Влада, политички комесар; Милован П. Бјелица, помоћник политичког комесара.

— Штаб 2. батаљона: Мирко Т. Влаховић, командант; за политичког комесара нешто касније одређен је Миљивоје Антић; Станко С. Остојић Кордунац, помоћник политичког комесара; Чедомир Ј. Цветковић, заменик команданта.

256) Двадесет петог августа 1944. Бранко Поповић је отишао за партијског руководиоца 23. НОУ дивизије, а Велимир Љ. Костић за члана ОК КПЈ Ниша. Ускоро је Поповић одређен за секретара поменутог ОК (Драгољуб Мирчегић, Окружни комитет КПЈ за нишки округ, СУБНОР Ниш и издавачка установа »Градина« 1977, стр. 215).

У помоћном делу: Братислав С. Матић, интендант; Јордан Живковић, помоћник референта санитета; Ковина Јанковић Букић, омладински руководиолац батаљона.

— Прва чета: Раде Р. Жикић, командир, Илија О. Букић, политички комесар; Радисав М. Бурђановић Звонко, помоћник политичког комесара;

— Друга чета: Радун Р. Миленковић, командир; Миливоје Антић, политички комесар; Станимир П. Виденовић, помоћник политичког комесара.

— Трећа чета: Љубиша Б. Јончић, командир; Мирослав Б. Лаловић Мирко, политички комесар; Милун В. Стојковић, помоћник политичког комесара.

— Штаб 3. батаљона: Милан И. Кајс Зоран, командант; Митар И. Радача, политички комесар; Видоје М. Аранђеловић, заменик команданта; Димитрије Јелачић Мита, помоћник политичког комесара.

У помоћном делу штаба батаљона били су: Душан Борђевић, интендант; Милица Мојсиловић Слободанка, помоћник санитетског референта; Дојчин Ковачевић Металац, омладински руководиолац батаљона.

— Прва чета: Добривоје П. Еирић Миџорац, командир, Раде Б. Килибарда, политички комесар; Милорад П. Јовановић, помоћник политичког комесара.

— Друга чета: Вукадин М. Милошевић, командир; Будимир Н. Љешевић Трша, политички комесар; Живојин с Милић Танаско, помоћник политичког комесара,

— Трећа чета: Радомир Милојевић Каначил, командир; Владимир К. Борђевић Влада, политички комесар; Стојадин Борђевић Пејча, помоћник политичког комесара.

Истога дана је извршена реорганизација јединица: ново људство је распоређено по четама и водовима, одређени су болничари и хигијеничари при командама чета, као и просветни одбори (секције). Посебна пажња посвећена је избору пушкомитраљеца и њихових помоћника. Одржани су војно-политички састанци са борцима, а у штабовима батаљона са командама чета. Сутрадан је штаб бригаде одржао састанак са штабовима батаљона у присуству другова из штаба дивизије.

По киши, која је тога дана почела да пада, бригада се по подне пребацила у село Трговиште, а 3. батаљон је упућен да прикупи рањенике који су били скривени по селима око планине Буковика.

Предах после тешких борби био је потребан и партијско-политичком руководству бригаде како би привео крају реорганизацију партијске организације. Услед сталних покрета и борби, као и због десетак погинулих чланова КПЈ, а посебно секретара бригадног комитета Светозара Прибића Илије, комитет није могао да изврши свој задатак до краја. Стога је партијско руководство 23. НОУ дивизије одредило Бранка Поповића Станка да у својству партијског секретара бригадног комитета среди партијску организацију 14. бригаде. Његовим доласком у КПЈ је учлањено десетак људи, а 5. августа су са терена стигла четири члана КПЈ и 12 скојеваца, те се приступило попуни четних ћелија (просечно 3—4 члана КПЈ у свакој ћелији) и конституисању батаљонских бироа КПЈ од партијских секретара четних ћелија (углавном то су били помоћници политичких комесара чета).²⁵⁷ Основни задатак партијских ћелија био је да најбоље борце, а у првом реду раднике и сиромашне сеоске омладинце, кандидују за пријем у чланство КПЈ, јер се на том плану у 14. бригади прилично заостајало у односу на 7. и 9. бригаду. Тих дана одржани су састанци партијских ћелија и бироа на којима је разматрана дотадашња активност партијског чланства и постављени задаци за даљу активност међу борцима бригаде на подстицању што већег успеха у наредним борбама и идеолошко-политичком уздизању. Бригадни комитет је, поред организационих задатака, имао и задатак да са политичким комесарима организује идеолошко-политички рад како у јединицама бригаде, тако и одржавање политичких зборових по селима на којима су бирани народноослободилачки одбори и одбори Народног фронта.

²⁵⁷ О устројству батаљонских бироа у јединицама НОВ и ПОЈ види Упутство ЦК КПЈ од 10. новембра 1943. (36 НОР, IX/4, док 101).

Када је Нишки НОП одред раније преформиран у 14. бригаду, извршене су и извесне промене у организацији СКОЈ-а. Према извештају секретара бригадног комитета СКОЈ-а од 5. августа 1944. године средином јула 1944. године конституисан је и бригадни комитет СКОЈ-а у саставу: Ратко Димитријевић деда Коста, омладински руководилац бригаде — секретар СКОЈ-а; Љубиша Јончић Црни, омладински руководилац 1. батаљона; Јелена Лаловић Тина, омладински руководилац 3. батаљона (чланови). Двадесет осмог јула, после борбе на Буковику, извршена је попуна комитета. Уместо погинуле Тине дошла је Ковина Јанковић-Букић, радница из фабрике дувана Ниш, а на место Љубише Јончића Црног, који је постављен за командира чете, постављен је Милош Крстић Клинац, средњошколац из Књажевца. Тада су формирана и батаљонска руководства СКОЈ-а (омладинска) у саставу:

Први батаљон: Милош Крстић Клинац, секретар, Јован Петровић, Велимир Николић Царић и Живојин У. Мишић Видра (чланови).

Други батаљон: Ковина Букић, секретар, Никола Гшрковић, Александар М. Крешић и Николај Гапсенко — Рус (чланови).

Трећи батаљон: Дојчин Ковачевић Металац, секретар, Момчило Стојановић, Бојан ... (пуно име није могло бити утврђено) и Петроније Б. Марковић Пећа (чланови).

О раду организације СКОЈ-а и пожртвовању омладинаца у борби у поменутом извештају се каже:

»Тако у бригади ради комитет бригадни, три батаљонска руководства и 10 четних актива са укупно 69 скојеваца. Услови за одржавање састанака нарочито за последњих 20 дана били су слаби услед свакодневних борби и других маршева. Састанци се, углавном, редовно одржавају.

Претежни део бригаде чине омладинци. Борбеност тих омладинаца је примерна у чему предњачи и за што је допринео СКОЈ у бригади. У свим вођеним борбама храброст наших скојеваца подстакла је остале борце и помогла да се потуче непријатељ... У борби на Буковику, када је требало по сваку цену да се заузму бункери и ровови дражиноваца, јер би нас у противном јурила ре-

акција, скојевци су били први и часно су извршили тај задатак, мада су пала 74²⁵⁸⁾ од скојеваца са чланом бригадног комитета другарицом Тином.²⁵⁹⁾

Политички рад у јединицама био је интензиван. Теме које су тада најчешће обрађиване обухватале су како улогу КПЈ у НОБ, тако и унутрашњу и спољну политику. О интензивности политичког рада говори и податак да је он обухватао тридесетак тема, међу којима су биле: »КПЈ организатор НОБ«, »Однос партизана према народу«, »О народноослободилачким одборима«, »Одлуке АВНОЈ-а«, »Национално питање у Југославији«, »Улога жена у НОБ«, »Међународни значај НОБ«, »Избегличка влада и Дража Михаиловић«, »Савез Енглеске, Америке и СССР«.²⁶⁰⁾

Шестог и седмог августа 14. бригада је била у Трговишту и Мужинцу, где су спровођене хигијенске мере и војно-политичка настава. Том приликом је културно-уметничка група извела за мештане и борце уметнички програм, коме је, скоро увек, претходило излагање о војно-политичкој ситуацији у Југославији и свету.

Бригада је затим пребачена на простор села Блендије и Богдинац, где су савезнички авиони 8/9. августа спустили транспорте оружја за 23. НОУ дивизију. У вечерњим часовима настављени су контакти са народом. Одржани су зборови и културно-уметничке приредбе. Диверзантске групе су тих дана организовале сечу телефонских стубова и рушење пропуста, мостова и других објеката на путевима Сокобања—Алексинач, као и према Књажевцу. Сличном активношћу бавиле су се и остале јединице дивизије.

258) Вероватно је реч о укупном броју погинулих скојеваца од преласка бригаде у источну Србију, односно од 20. јуна до 24. јула. У буковичкој борби 14. бригада је имала 32 погинула и 48 рањених бораца.

259) Извештај су писали: Добривоје Јевтић Бора, члан Покрајинског комитета СКОЈ-а Србије и Ратко Димитријевић деда Коста, секретар бригадног комитета 14. НО бригаде (Архив ВИИ, Институт радничког покрета Југославије, филм 2, снимак 210).

260) Ратни дневник — белешке, друга свеска, Војислава Дрљачића.

У међувремену штаб 23. дивизије је, у присуству секретара ОК Ниша и Зајечара, анализирао војно-политичку ситуацију насталу после великих успеха 23. дивизије у борби против четника у другој половини јула у источној Србији, као и после успеха снага НОВ и ПО Србије у топличко-јабланичкој операцији.²⁶¹ Тада је била потпуно ослобођена цела Сокобањска котлина. Многи заврбовани људи, као и они који су под претњом обављали неке дужности у четничким командама места и равнорским одборима, почели су у групицама да се предају јединицама НОВ, па и политичким теренским радницима. Расположиве информације упућивале су на то да су се остаци четничких јединица и других издајника повукли према Кучају и Хомољу, а неки и у окупаторске гарнизоне, те да су на терену створени врло повољни услови за рад на проширивању организација НОП-а.

ОСЛОБОБЕЊЕ СОКОБАЊЕ

После свестране анализе и процене ситуације, штаб 23. дивизије је закључио да постоје реални услови и довољно јаке ослободилачке снаге за отпочињање борбе ширих размера за ослобођење градова од окупатора и квислинга. После тога су позвани штабови бригада ради разраде плана за предстојећа дејства. Одлучено је да главнина дивизије (7. и 9. бригада) нападне окупаторско-квислиншки гарнизон у Бољевцу, а 14. бригада (која је у својим редовима имала већи број бораца из сокобањског, алексиначког и ражањског среза) да ослободи Сокобању.

После пријема задатка за напад на Сокобању штаб 14. бригаде је предузео мере за извиђање и успостављање везе са партијско-политичким радницима из сокобањског среза. У селу Богдинцу је 10. августа у предвечерњим часовима извршена поглед бригаде којом при-

261) Ова операција је према плану немачке команде имала два дела: први »Тигр« од 10. до 15. јула и други »Налам« од 19. јула до 4. августа 1944. године. (36 НОР, 1/9, док. 19—49, 53, 55, 58, 64—66, 178 и 174; »Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945«, књ. 2, стр. 253—257 и »Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945«, стр. 829).

ликом су борцима говорили командант и политички комесар бригаде.

Истог дана 14. бригада је отишла у село Дуго Поље, где је штаб бригаде издао заповест штабовима батаљона за напад на Сокобању. Трећи батаљон је, после пријема задатка, у току ноћи избио у рејон Меџи врх (на планини Озрен), где је заробио шест четника и посео положаје ради спречавања извлачења непријатељских снага из Сокобање у том правцу, као и ради напада на град из тог правца, док су 1. и 2. батаљон нападали са истока и севера. Не сачекавши напад, четници и СДС су се исте ноћи повукли у Алексинац, па је Сокобања ослобођена без борбе.^{262^} У току ноћи извршен је претрес свих смештајних просторија СДС и четника и њихових магацина, као и средња надлештва. У Пошти је заплењено 250.000 динара, а у магацинима већа количина хране и друге војне опреме.

Сутрадан је одржан збор уз велико учешће грађана Сокобање и суседних села. На њему су говорили командант бригаде Јован Митић Борђе и помоћник политичког комесара бригаде Бранко Поповић Станко. Минерске групе, уз непосредно обезбеђење јединица из 2. батаљона, рушиле су пропусте и мостове на друму у Бованској клисури и у рејону Тумбе и тиме затварале правце од Алексинца и Књажевца ка Сокобањи.

Из Сокобање је већ наредног дана 14. бригада (без једног батаљона) отишла у Ресник, а затим у Пруговац и Црну Бару, одакле је у току дана 12. августа стигла на Крстатац и Облу главу. Ноћу 12/13. августа 1. батаљон је са одељењем минобацача извео успешан демонстративни напад на Алексинац и касарну у којој је била смештена бугарска војска, па је у граду и код Бугара дошло до узбуне и велике пометње.^{263,1} Због тога је из

262) Драгољуб Мирчетић, Сокобања и околина у НОБ, стр. 168—170; 36 НОР, док. 120 и Архив ВИИ, фонд ДМ, к. 128, рег. бр. 3/18.

263) У депеши бр. 41 Главног штаба НОВ и ПО Србије од 20. августа 1944. пише: »15. о. м. 14. бригада 23. див. провоцирала напад на Алексинац, потисла Бугаре са положаја и тукла касарну минобацачима. Срушена три моста на путевима. Бугари из Алексинца пошли за Житковац.« (Архив ВИИ, к. 184, рег. бр. 39/1).

Ниша уиућеиа једна немачка јединица у помоћ нападнотом гарнизону.

Истовремено, главнина 23. НОУ дивизије је, после тешке дводневне борбе против СДС и четника Тимочког корпуса, 12. августа ослободила Болевац. Том приликом непријатељ је имао око 60 погинулих и 42 заробљена, док су јединице НОВ имале седам погинулих и 15 рањених.^{264^}

После повратка из акције на Алексинац и Бованску клисуру главнина 14. бригаде се, 14. августа, поново прикупила у рејону Сокобање и санаторијума »Озрен«. Истога дана у град је дошао и штаб 23. дивизије са једним делом снага.^{265>>} После одржаних политичких зборована и изведених уметничких програма у санаторијуму и граду 14. бригада се, према наређењу штаба дивизије, увече пребацила у село Трубаревац. Тако је Сокобања од 10/11. августа 1944. године постала први ослобођени град у источној Србији, који није више падао у руке непријатељу.

У Трубаревцу је 14. бригада 14. августа примила 72 борца који су дошли из Сокобање и санаторијума »Озрен«, од којих су 32 омладинца испод 17 година и неколико старијих другова, међу којима је било и неколико болесних, враћени кући.^{266j}

Истога дана увече бригада је отишла у Мозгово. Сутрадан је уз учешће народа из Мозгова и суседних села одржана комеморација погинулим борцима у НОР. Био је то врло дирљив и незабораван сусрет са народом и породицама погинулих бораца. Народ се окупљао око бораца и њихових руководилаца, посебно око Јована Митића Борћа. Свако је хтео са њим да поразговара и да се преко њега захвали свим борцима из 23. НОУ ди-

264) 36 НОР, 1/21, док. 120, Операцијски дневник штаба 7. НОУ бригаде (Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5); Иван Глигоријевић, Девета српска ударна бригада, стр. 119—125.

265) Према историјату и операцијском дневнику штаба 7. НОУ бригаде, ова бригада је тек 20. августа ушла у Сокобању (Архив ВИИ, к. 1070, фасцикла 5).

266) Ова група нових бораца дошла је са Божидаром Митићем а пре тога, 11. августа, са Богданом Малешевићем (избеглица из Гламоча) дошло је пет другарица (Ратне белешке — дневници Јована Митића и Војислава Дрљачића).

визије који су учествовали у разбијању четника и тиме заштитили овај крај од четничког насиља. Том приликом одржан је збор, а културно-уметничка група је наступила са својим програмом.

После десетодневног самосталног дејства бригада се, према наређењу штаба дивизије, вратила преко Сокобање на простор Дуго Поље, Блендија и Сесалац и ушла у састав дивизије. На овом простору су тада очекивани савезнички авио-транспорти, те се при штабу бригаде налазила и савезничка војна мисија и један број партијско-политичких радника са терена, међу којима је био и Сава Матић Вук. На путу бригаде за село Шарбановац, под руководством начелника штаба бригаде Миливоја Дрљевића, као засебна колона кретали су се политички радници, војна мисија и позадински делови са 2. четом 1. батаљона. Тада су од изненадне експлозије mine погинула два борца.

После преузимања једног дела муниције и наоружања, који су бачени (спуштени) из авиона 21. августа, 14. бригада се 23. августа пребацила у Врмцу, а после два дана у Јошаницу су упућени 1. и 2. батаљон. Тога дана је из нишког среза стигло 140 бораца у бригаду, међу којима је било десетак Руса одбеглих из немачког заробљеништва, а у њен састав је ушао и Бољевачки партизански батаљон, који је тада преформиран у 4. батаљон.²⁶⁷ У Јошаници и Врмци 14. бригада је остала све до 29. августа. Тада је из поменутих села у бригаду ступило око 50 бораца — добровољаца, те се њено бројно стање повећало на око 750 бораца.

Сутрадан су, уз велико учешће мештана и народа суседних села, представника народне власти и чланова штаба дивизије, и штаба 14. бригаде, на обновљеним гробовима бораца Озренског НОП одреда на гробљу у Јошаници, који су 27. новембра 1941. године код овог

267) Четврти батаљон је у свом саставу имао 1. и 2. чету и 3. чету (Руску тада формирану од 45 Руса одбеглих из немачког заробљеништва), укупне јачине око 170 бораца. У штабу батаљона остали су и даље Миодраг Цојић, командант, и Душан Витас, помоћник политичког комесара (друшх чланова није било). Архив ВИИ, к. 1074/1, рег. бр. 8/1, Наређење штаба 14. НО бригаде од 25. августа 1944. године.

села погинули у борби против домаћих издајника,²⁶⁸⁾ положени веици и цвеће и одржана је комеморација.

Поподне су четници из правца Кривог Вира напали положаје 3. батаљона, али их је он после краће борбе разбио и протерао. Том приликом је заробљено 11 четника.²⁶⁹⁾

Разбијени четници нису били способни за неку озбиљнију акцију, а одред СДПС и бугарске јединице су се повукли у своје гарнизоне, па је скоро цео август протекао без већих борби, осим мањих акција. Тако се рад на слободној територији одвијао без већих тешкоћа. Користећи ово привремено затишје, јединице 23. НОУ дивизије су у другој половини августа приступиле реорганизацији и попуни према новој формацији и упутствима примљеним од новог штаба 23. НОУ дивизије. У бригади су тада, поред новоформираног 4. батаљона, образоване бригадна трупна и бојна комора, болница и друга помоћна одељења.

ОБРАЗОВАЊЕ БАЗЕ НОВ И ПО ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

После Каменичког виси који је дуго за време НОР-а био главна партизанска база преко које су одржаване везе са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и Главним штабом НОВ и ПО Србије и обратно и партизанске базе на Зеленом врху у периоду 1941—1942, ослобођена Сокобања, са слободном територијом од Ртња на северу до Каменичког виси на југу и од села Вине на истоку до Буковика на западу, постала је од 11. августа главни ослонац НОВ и ПО источне Србије у даљим напорима за ослобођење овог краја и учвршћење нове, народно-ослободилачке власти. На њој је 23. НОУ дивизија први пут од оснивања створила своју позадинску базу која је омогућавала нормалан рад и снабдевање јединица и добру везу са вишим инстанцама, штабовима и пар-

268) Драгољуб Дејановић, Два одреда, стр. 71—80; Драгољуб Мирчегић, Озренски партизански одред, стр. 106—134.

269) 36 НОР, 1/11, док. 70.

тијским комитетима, а Сокобања је, углавиом, била седиште војног и политичког руководства које је руководило борбама за ослобођење источне Србије и радило на успостављању народноослободилачке власти. Ту је ускоро стигао и нови штаб 23. НОУ дивизије.

Између 19. и 23. августа у Сокобањи је извршена смена у штабу 23. НОУ дивизије. Нови штаб почео је да ради у саставу: потпуковник Миладин Ивановић, командант, Радисав Недељковић Раја, политички комесар^{270,1} и Светислав Татарац, начелник штаба. Дотадашњи командант дивизије Радован Петровић постављен је за првог помоћника начелника Главног штаба Србије,²⁷¹ а Десимир Јововић Чича, члан ПК КПЈ за Србију и партијски руководилац дивизије, са придошлим члановима Покрајинског комитета радио је на стварању партијских организација и органа народноослободилачке власти, док је Крста Филиповић Гроф, политички комесар дивизије, упућен на рад у Обласни комитет Косова и Метохије.

Имајући у виду значај источне Србије у даљим операцијама, Главни штаб Србије је 12. августа упутио на ово подручје и 25. НО дивизију.^{272^} Из рејона Суве планине она се пребацила на десну обалу Нишаве и преко Сврљишких планина стигла на Грамаду. Ту је

270) Према одлуци Врховног штаба НОВ и ПОЈ Главни штаб Србије издао је наредбу бр. 1 од 12. јула 1944. године о постављању поменутих другова у штаб 23. НОУ дивизије (Архив ВИИ, к. 1068, рег. бр. 6/1. Према изјави генерал-потпуковника Миладина Ивановића нови и стари штаб 23. НОУ дивизије састали су се 19. августа 1944. у селу Шарбановац, сокобањски срез, а потом отишли у Сокобању. Тада су у истој групи са 25. НОУ дивизијом стигли Љубинка Милосављевић, члан ПК КПЈ за Србију, Милијан Неоричић и Василије Ковачевић Чиле.

271) Архив ВИИ, 1068, рег. бр. 7/1, Наредба Главног штаба НОВ и ПО Србије бр. 31 од 12. јула 1944. године.

272) Архив ВИИ, к. 184, рег. бр. 39/1, Дешеше Главног штаба Србије, бр. 14 група 43 ДДД, бр. 27, група 58 ДДД и бр. 28 група 40 од 12. и 15. августа 1944. у дешешама је наглашено штабу 25. дивизије да ће директиве за рад примати од члана ГС Србије Радована Петровића.

водила борбу са бугарским и белогардејским јединицама, а затим је преко Сврљига и планине Тресibaбе стигла 19. августа у рејон села Читлука (источно од Сокобање) и успоставила везу са штабом 23. НОУ дивизије.^{273j}

На слободној територији тада се одвијао врло интензиван рад. Контакти и везе с партијско-политичким радницима на терену ОК Ниша, Зајечара и у правцу Поморавља добро су функционисале. Истовремено и прилив нових бораца постао је све масовнији. У таквој ситуацији ужурбано се радило на формирању територијалних јединица и команди, јер су предстојале шире операције за ослобођење источне Србије. Тако је 25. августа у Шарбановцу формирана Команда нишког војног подручја^{274^} и Одељење за заштиту народа. Одмах затим уследиле су мере за формирање команди места и партизанских стража по селима.^{275^}

У санаторијуму »Озрен« оформљена је партизанска болница. За политичког комесара постављен је Драгомир Милојевић Драган (до тада партијско-политички радник у ОК КПЈ Ниша), а за његовог помоћника Боривоје Милић Бора. Осим тога, ту је била одређена и Ковина Јанковић-Букић за секретара ћелије КПЈ и десетак лекара и њихових помоћника а за шефа хируршке екипе др Никола Букинић. Предузете су мере за прикупљање рањеника који су били смештени у селима око Алексинца, Каменичког виса и Сокобање. Тада су по-

273) 36 НОР, 1/11, док. 2 и 175 и 1/20, док. 169; Милојица Пантелић, 25. српска НОУ дивизија, Војноиздавачки завод, Београд, 1977, стр. 50—60.

274) За команданта је одређен Драгољуб Петровић Тимошенко, а за политичког комесара Велимир Крстић Бајеж (до тада заменик команданта 14. НО бригаде); Група аутора, Ниш у вихору ослободилачког рата, стр. 469, стоји да је она формирана 15. августа 1944. Међутим, тај датум не одговара. У извештају заменика команданта ТШ Србије Љубодрага Бурића од 1. септембра 1944. године стоји: »Организовали смо једну команду подручја — Ниш.« (36 НОР, 1/11, док. 93, стр. 226).

275) Драгољуб Мирчегић, Сокобања и околина у НОБ, стр. 173.

вучени тежи рањеници из болница јединица. Један број гешких рањеника и болесника је авионима пребачен у савезничке болнице у Италији, а преостали су смештени у партизанску болницу. Збрињавањем тешких рањеника и болесника јединице НОВ постале су покретљивије и имале веће могућности за маневар на терену.

Пошто је још увек постојала опасност од упада четничких група («црних тројки»), квислиншких и окупаторских јединица, које су убијале партизанске руководиоце и сараднике, приступило се и формирању партизанских одреда: Сврљишког, Подгорачког, Књажевачког, Зајечарског и Неготинског. Као језгро за формирање ових одреда бригаде 23. дивизије су издвојиле по 100 и више старијих и искусних бораца. Један број је издвојен за попуну команди партијских организација и за органе народне власти.^{276^}

Распламсавање НОБ је тада попримило широке размере. Народ, а посебно омладина, масовно је ступао у јединице Народноослободилачке војске. Тако је већ 21. августа у Трговишту формирана од теренског Нишког и Тимочког партизанског батаљона и једног броја нових бораца 20. НО бригада 23. НОУ дивизије. Крајем истог месеца и у првој половини септембра формиране су још две бригаде (23. и 24.) од којих је 3. септембра 1944. образована 45. НО дивизија.

У међувремену се према упутствима Главног штаба НОВ и ПО Србије од 22. августа приступило уређењу импровизованог аеродрома на простору северно од Сокобање, код Белог Потока.^{277^} На овај аеродром су први пут слетели савезнички авиони 25/26. августа, искрцали ратни материјал и наоружање за 23. и 25. НО дивизију,

276) 36 НОР, 1/11, док. 175; исто, 1/12, док. 174; исто, 1/13, док. 4 и Архив ВИИ, к. 1074/1, рег. бр. 37/2.

277) У депеши бр. 50 група 36 ДДД од 22. августа 1944. године ГШ Србије, упућене преко штаба 25. НО дивизије, вероватно Радовану Петровићу, члану ГШ Србије, стоји: »Ноћу 25. на 26. можете добити авионе за превоз рањеника. Јавите колико их има и можете ли дотле уредити летиште.« (Архив ВИИ, к. 184, рег. бр. 39/1).

међу којима је било и противколских топова калибра 45 мм. За партизаиске борце био је то значајан датум јер су први пут у овом крају примили помоћ из Совјетског Савеза. Исте ноћи један батаљон 9. бригаде, са једним чланом ОК Ниша, прикупио је рањенике из Делиграда, Брадарца, Вукашиноваца, Мозгова и још неких села и допремио на аеродром,²⁷⁸⁾ одакле су пренети авионима у Италију на лечење. Почетком септембра прешло се на нови аеродром (6,5 км западно од Сокобање), који је у међувремену био припремљен.²⁷⁹⁾

278) 36 НОР, 1/11, док. 22.

279) Архив ВИИ, к. 193, рег. бр. 17/1.